

Una llengua en estat d'excepció: dades, discursos i perspectives de futur al voltant de la substitució lingüística a Castelló de la Plana

A language in a state of emergency: data, discourses and prospects vis-à-vis linguistic replacement in Castelló de la Plana

Josep J. CONILL i Anna SALOMÉ

Data de recepció: 14 de maig de 2012
Data d'acceptació: 13 de juliol de 2012

RESUM

L'article examina el retrocés experimentat al llarg del darrer mig segle per la llengua catalana a la ciutat de Castelló de la Plana i les seves comarques adjacents en vista dels canvis polítics, socials i demogràfics esdevinguts durant la transició del franquisme a la democràcia. Tot plegat, unit a la persistència d'una política lingüística hostil al català, s'ha traduït en un escenari de substitució lingüística avançada, on l'hegemonia del discurs nacionalista espanyol de la dreta i part de l'esquerra perpetua unes pràctiques lingüístiques en virtut de les quals el català apareix des de fa temps com un idioma en estat d'excepció, eminentment folklòric i associat a l'àmbit identitari província de la festa, tal com va ser codificat durant la dictadura del general Franco. Finalment, s'apunten algunes estratègies susceptibles de rectificar aquesta situació i fer possible la inversió de la substitució lingüística per mitjà de la construcció d'una hegemonia política alternativa basada en un projecte de redreçament del país, en el si del qual la promoció del català adquiriria un sentit renovat.

PARAULES CLAU: Castelló de la Plana, costumisme, estat d'excepció, festa, folklore, *habitus* lingüístics, hegemonia política, identitat, provincianisme, substitució lingüística.

ABSTRACT

This paper examines the setbacks undergone by the Catalan language in the last fifty years in the town of Castelló de la Plana and its surrounding areas due to the political, social and demographic changes that took place during the transition period from the Franco dictatorship to democracy. This, coupled with a language policy that has displayed a persistent hostility towards the Catalan language, has given rise to a well-entrenched linguistic substitution, where the hegemony of the Spanish nationalist discourse of the right wing and part of the left has continued to perpetuate certain linguistic practices. As a result, Catalan has been in a state of emergency for some time, taking on an eminently folkloric status that is associated with the provincial nature of local customs and celebrations, just as it was stigmatised under the Franco

regime. In this article, we suggest a number of strategies envisaged to change this situation and bring about a reversal of this linguistic substitution by building an alternative political hegemony based on a project for the recovery of the region. At the heart of such policy, Catalan language promotion would take on new meaning.

KEY WORDS: Castelló de la Plana, local customs, state of emergency, celebrations, folklore, linguistic habitus, political hegemony, identity, provincialism, linguistic substitution.

No han emigrat ells, sinó tu
Franz KAFKA

1. LA FI DEL COMPTE ENRERE

El 21 de febrer del 1971 l'alcalde franquista de Castelló de la Plana, Francisco Granjel Mascarós, va inaugurar el recinte firal de La Pèrgola en l'entorn del Parc de Ribalta, concretament en el mateix lloc ocupat fins aleshores per una pèrgola on se celebraven les revetlles estiuenques. En l'imaginari de molts castellonencs, l'enderrocament de l'antiga pèrgola i la seva substitució pel deplorable edifici del mateix nom, de factura grotesca, estil indefinit i acústica atroç, constitueix l'acta de defunció del Castelló de la seva joventut, sovint recordat com una ciutat petita i entranyable, on tothom es coneixia. No cal dir que es tracta d'un clixé en bona mesura fals, producte a parts iguals de la (des)memòria selectiva i de la manipulació ideològica del discurs oficial, que l'extrema dreta continua atiant a través de certes emissores locals de televisió —com l'antiga Televisión de Castellón o Castalia Televisión— amb considerable èxit d'audiència entre un sector important de la població autòctona. Ben mirat, però, aquesta percepció popular no està del tot mancada de fonament. D'una banda, la construcció de La Pèrgola cobra sentit quan la relacionem amb el projecte (en gran part reeixit) de recreació d'una identitat local de caire historicista i confessional, que les forces vives de la ciutat van emprendre d'ençà de la guerra amb la creació de les Festes de la Magdalena, alguns dels principals actes de les quals havia d'albergar el nou recinte. De l'altra, la construcció de l'edifici s'emmarca en el context dels canvis que al llarg de les dècades dels seixanta i els setanta van alterar radicalment la fesomia tradicional de la ciutat i la van transformar en un model negatiu de referència per als urbanistes, en virtut del seu casc històric ple d'edificis nous d'altures inversemblants i l'infern de ciment dels seus barris sense zones verdes. En el terreny demogràfic, el trasbals no fou menor: la població s'hi va duplicar i el 1981 atenyia la xifra de 126.000 habitants, gràcies sobretot a l'afluència d'immigració procedent del sud i el centre d'Espanya, una part considerable de la qual es va instal·lar als barris perifèrics o als nombrosos grups de cases que encara circumden la ciutat. Tot plegat es va produir en paral·lel a la transformació de l'activitat econòmica, en què el predomini del sector primari, basat en el monocultiu de la taronja, va cedir protagonisme a la indústria i els serveis.

Entre les repercussions culturals d'aquest accés traumàtic a la modernitat, cal esmentar en primer lloc la substitució lingüística. Malgrat la persecució de la dictadura

franquista, fins a la dècada dels seixanta la conservació rutinària del valencià com a llengua oral hi obeïa primordialment a la continuïtat de les solidaritats mecàniques, pròpies de la forma de vida agrícola tradicional, i a l'existència d'una població reduïda, amb un alt grau de coneixença directa. Serà en aquesta època, doncs, quan es produirà, com recorda Enric Forner (2010: 377), «la gran empenta de la castellanització a nivell oral en termes quantitativus». Les llavors de la substitució lingüística, però, ja hi havien estat sembrades des de feia molt temps: *circa* 1875-1880 es va produir l'inici de la interrupció de la transmissió de la llengua a la Vila, entre les classes benestants, seguida per la seva propagació en l'última dècada del segle XIX al Raval de la Trinitat, i mig segle després al Raval de Sant Fèlix. A partir d'aquí, el fenomen es va generalitzar pertot arreu, independitzant-se de les dinàmiques de promoció social i cultural que n'havien presidit les primeres etapes (Montoya, 2008: 160-161; Montoya i Mas, 2011: 197-206). De fet, la castellanització de gran part de les famílies dels notables —els autoanomenats *patricis*, entre els quals figuren coneguts escriptors castellanencs— fou, amb destacades excepcions (com la dels Huguet, republicans i valencianistes), anterior a la Guerra Civil, tot i que, a causa del seu escàs nombre, a penes es deixava sentir en la vida diària. En aquesta època es va produir també la irrupció dels primers mitjans de comunicació de massa (la ràdio i el cinema), que s'encarregaren de difondre nous estàndards de vida de procedència en part americana, però expressats sempre en castellà.

Després de la guerra, enmig de la bel·ligerància institucional contra el valencià, la dinàmica apuntada es va accentuar encara més, gràcies a l'adopció familiar del castellà pel funcionari i els sectors locals identificats amb el nou règim. Així i tot, la seva influència en les relacions interpersonals hi era prou minsca. La situació, tal com hem apuntat, començà a capgirar-se a partir dels anys seixanta gràcies a una conjunció de circumstàncies difícilment repetible com la substitució de l'autarquia per la nova política econòmica dels governs tecnocràtics, l'afluència del turisme estranger o les primeres fases de la industrialització, que repercutiren en un clima de major benestar social i en una certa mobilitat social ascendent entre les capes autòctones, com a conseqüència dels quals es va originar una populosa per bé que precària classe mitjana. És l'època del *baby boom*, que a Castelló provocarà entre aquests sectors un important canvi de llengua, tal com testimonien les històries de vida sociolingüística aportades per membres d'aquesta generació (Salomé, 2008). En paral·lel, la difusió generalitzada d'un mitjà tan potent com la televisió, sumat als ja preexistents, equivalia a introduir un castellanoparlant a cada llar, especialment actiu a l'hora de subministrar els models idiomàtics orals que van servir de base per a la substitució lingüística efectuada pels nous grups ascendents, però també en la difusió a distància del castellà com un valor digne de ser adquirit per la societat en general, més enllà de qualsevol estratègia claustrada. El panorama es completarà, com ja hem dit, amb la immigració massiva de mà d'obra no qualificada, procedent sobretot de les regions del sud d'Espanya, que va transformar radicalment la supremacia tradicional del valencià entre les classes populars de la ciutat, i va generar una reserva de població idiomàticament no integrada —les circumstàncies del franquisme i la defecció lingüística dels valencianoparlants

no ho propiciaven pas— que temps a venir assolirà un pes decisiu en el retrocés del valencià. En paraules d'Enric Forner (2010: 371), «[e]ls castellanoparlants, que no van afavorir la integració dels fills a la llengua del país que els acollia (escassament en un 6 % dels casos) quan el català era francament majoritari, no ho han fet quan el seu grup lingüístic ha anat creixent. Encara més, fins i tot aquest mínim flux s'ha assecat. Per contra, entre els catalanoparlants, les desercions cap al castellà han continuat amb la mateixa força. I les parelles mixtes han reforçat el paper per via de castellanització». A partir d'aquest moment, es donaven ja les condicions per tal que el valencià hi experimentés la mateixa davallada que abans havia tingut lloc a Alacant i a València, potser d'una manera encara més accelerada i tot, com si el procés exhibís les característiques d'un autèntic *rattrapage*, agreujat a l'entorn del canvi de segle per l'arribada d'immigrants d'arreu del món. Potser un dels aspectes més sinistres de tot plegat té a veure amb el fet que, d'ençà de l'adveniment de la democràcia, amb la despenalització del valencià i la seva posterior introducció al sistema d'ensenyament, el procés d'abandó de la llengua a penes ha experimentat variacions pel que fa als seus ritmes i manifestacions (Ferrando *et al.*, 1990; Prats, 2003), de manera que, segons totes les estimacions, si no s'hi produeix cap canvi substancial, «la substitució a Castelló del català es completarà abans d'acabar la centúria actual» (Forner, 2010: 363), i tot seguit podria estendre's com una taca d'oli per tota l'àrea metropolitana de la ciutat, que inclou també els municipis de Vila-real, Borriana, Almassora, Benicàssim i Borriol, amb un total d'uns 300.000 habitants, gairebé la meitat del total de la província.

Lògicament, el retrocés de la llengua repercuteix també sobre la «qualitat» de l'idioma emprat pels valencianoparlants urbans, l'estudi del qual constitueix un veritable forat negre, a causa de l'orientació retrospectiva (dialectològica) de la major part de la recerca lingüística. Les nostres remarques sobre el parlar de les joves generacions valencianoparlants de Castelló, doncs, hauran de ser per força impressionistes. D'entrada, en una primera aproximació, s'hi pot observar un increment alarmant de la castellanització lèxica, fins i tot en amplis sectors del vocabulari bàsic. Molt més rellevants, per bé que no tan espectaculars, són els canvis en el sistema fonològic, amb la penetració cada cop més sovintejada de diftongació castellana (verbigràcia: *bueníssim* per *boníssim*) i la pèrdua generalitzada de les vocals obertes i les consonants sonores, que podria desembocar en un isomorfisme amb la fonologia d'aquesta llengua. Igualment preocupant és la desestructuració de les combinacions pronominals amb el verb que, limitacions del sistema valencià a banda, evolucionen també cap a una equiparació amb les formes castellaneres equivalents (verbigràcia: *s'ho diu* per *li ho diu*; o *lis donaré* per *els donaré*). No paga la pena que allarguem la llista, ja que es tracta en tots els casos de símptomes de decadència terminal, producte de la fortíssima interferència exercida pel castellà, en un context caracteritzat per l'absència dels principals mecanismes de reproducció lingüística propis de les llengües socialment legitimades. La degradació idiomàtica es deixa sentir, així mateix, entre els sectors més alfabetitzats de la població, els usos dels quals es troben molt lluny de l'espontaneïtat del valencià de fa tan sols mig segle i oscil·len entre la ultracorrecció llibresca i els barbarismes de procedència col·loquial.

2. ELS *HABITUS* LINGÜÍSTICS DE LA POBLACIÓ

Com el lector haurà pogut copsar, les previsions anteriors ens aboquen a un escenari de virtual desaparició del valencià a la ciutat de Castelló i el seu *hinterland*. No podem esperar, en aquest sentit, que l'actual crisi econòmica aturi el procés, si bé no n'és descartable una certa desacceleració, producte de l'afluència menor de contingents migratoris i la fallida dels projectes megalòmans de Carlos Fabra, com ara l'aeroport de Castelló o el parc temàtic Mundo Ilusión, que haurien repercutit a mitjà termini en una intensa castellanització de la Plana Alta i el Baix Maestrat, si més no. En tot cas, l'*statu quo* tan sols arribaria a veure's seriosament qüestionat davant l'eventualitat (indesitjable) que l'actual crisi econòmica desemboqués en un escenari de crisi sistèmica del model econòmic imperant, agreujada per les repercussions de l'escalfament global —augment de les temperatures, desertització, salinització o contaminació dels aqüífers, crescuda del nivell del mar, etc.—, l'actuació conjunta de les quals seria capaç d'ensorrar en gran mesura el teixit productiu de la zona litoral, basat sobretot en el turisme, la construcció i la indústria del taulell, i incrementaria al seu torn el pes relatiu dels territoris valencianoparlants de l'interior.

Ara com ara, però, tot això no passen de ser meres especulacions catastrofistes, i el sociòleg de la llengua ha de treballar amb les dades de què disposa. Aquestes dades assenyalen que les causes últimes de la substitució lingüística a la ciutat de Castelló tenen molt poc a veure amb la darrera onada immigratòria, composta per oriünds de l'est d'Europa, l'Amèrica del Sud i el Magrib. De fet, els romanesos —que en constitueixen de llarg el contingent més nombrós— no tenen envers el valencià els prejudicis característics dels nouvinguts de procedència espanyola i hispanoamericana i, en unes altres circumstàncies menys desfavorables, s'haurien aclimatat sense problemes a la llengua del país. Si finalment el desenllaç ha estat tot un altre, ningú no té dret a culpar-los-en. No ens enganyem, la precarietat de la situació actual de la llengua cal atribuir-la a la defecció sostinguda de les successives classes benestants valencianes i al seu confinament secular als àmbits col·loquials. Per a més inri, la llarga repressió franquista va complicar les coses fins al paroxisme. Ateses les circumstàncies, qui hauria estat capaç d'assimilar els enormes contingents de castellanoparlants que van arribar-hi d'ençà dels anys cinquanta? Així i tot, potser l'aspecte més dramàtic del procés que comentem té a veure, tal com hem assenyalat adés, amb la seva persistència en el temps, per damunt de les transformacions econòmiques i dels canvis de règim polític. El que això ens està indicant és que la substitució lingüística constitueix un mecanisme molt profundament arrelat en la societat valenciana, la lògica del qual s'ajusta a la perfecció a la trajectòria supremacista de l'Estat espanyol en matèria de política lingüística, mantinguda contra vent i marea.

En el context castellanenc, la suma dels factors enumerats s'ha traduït en les últimes dècades en un espectacular retrocés del valencià, en paral·lel a la proliferació de les segones residències i la urbanització salvatge del litoral (Ramos, 2006). Una urbanització, sobretot l'extensiva de tipus americà —les anomenades *edge cities*—, formada per habitatges unifamiliars, cadascun amb la seva parcel·la, que destrueix la

xarxa de relacions socials tradicionals basada en el predomini del veïnat, és a dir, del carrer i dels espais comunals, com ara la plaça o el parc, i que la reemplaça per una forma de vida basada en l'ús del cotxe i el consum en les grans superfícies, que han esdevingut alhora els nous llocs d'oci. L'èxit sense precedents del centre comercial La Salera, simultani a la pèrdua de pes comercial del nucli antic, s'explica en funció d'aquests canvis en els hàbits de la població, sobretot entre els sectors més joves, que són també els més castellanitzats (Aparici, 2006). No debades, com assenyala Rafael Castelló (2002: 214), «el procés urbanitzador que experimenta la societat valenciana genera uns efectes estructuradors dels capitals lingüístics que juguen, de forma creixent, en contra de la recuperació del valencià». En altres paraules: la desestructuració de la comunitat lingüística respon als mateixos paràmetres que la destrucció del territori, l'explotació econòmica i l'anorreament de la memòria històrica.

Aquest diagnòstic es confirma quan apliquem a la població castellanenca, ni que sigui de manera una mica esbiaixada i aproximativa, el repertori dels *habitus* lingüístics dels valencians elaborat en diferents moments per Rafael Castelló (2002) i Artur Aparici i Rafael Castelló (2011: 170-213). Al nostre entendre, a la ciutat i la seva àrea metropolitana es registraria a grans trets un predomini de les classes de parlants següents, classificables en dues grans categories:

a) Els *assimilats*, de llengua materna castellana, fills (o néts) de pares castellanoparlants d'origen, encara que també hi abunden els descendents de famílies valencianoparlants que interromperen la transmissió de la llengua una o, sobretot, dues (o més) generacions enrere. El seu posicionament oscil·la, en funció de la ideologia política i l'adscripció generacional, entre un discurs *unitarista-excloent* de la diversitat lingüística a l'Estat espanyol, que no admet la legitimitat de cap altra llengua que el castellà; i un discurs de caire *liberal-darwinista*, on s'obvia l'existència de qualsevol conflicte, tot argumentant que l'aptitud de les llengües es decideix en funció de les interaccions entre individus lliures, que interaccionen en el mercat comunicatiu en condicions d'igualtat i en funció dels seus interessos particulars. En una relació d'estreta dependència del discurs unitarista-excloent hi apareix el discurs *regionalista-localista*, partidari d'allò que se n'ha dit tòpicament *la unidad en la diversidad (ma non troppo!) de las tierras de España*. És un plantejament molt habitual en individus de dretes, sobretot d'una certa edat, procedents de famílies que interromperen la transmissió del valencià en la generació anterior a la seva, si és que no han estat ells mateixos els primers a interrompre-la. La seva actitud cap al valencià es mou entre l'adhesió sentimental —perfectament compatible amb l'assumpció de *l'statu quo* que en proclama la inferioritat— i una rabiosa hostilitat cap a qualsevol exigència de coneixement o ús formal de la llengua, que atribueixen de seguida a l'espantall del catalanisme. Presenten una caracterització coincident a grans trets amb el fenomen que Ninyoles (1969: 74-81) descriu com l'*autoodi* i sovint la seva identitat com a valencians atorga gran importància al que els antropòlegs en diuen *factors d'identitat aparent*, de tipus folklòric. Al seu torn, el discurs liberal-darwinista ha donat lloc també a una variant amb entitat específica, el discurs *monolingüe-resistent*, d'acord amb el qual la substitució lingüística ha esdevingut un *fait accompli*, de manera que el

coneixement d'una llengua residual com el valencià hi manca ja de tota rellevància. És important assenyalar que l'evolució observada al llarg dels darrers anys des dels discursos autoritaris i excloents fins als de caire neoliberal és determinada per l'abandó de l'argumentari secular al voltant de la imposició del castellà, que es veu reemplaçat per uns punts de vista fal·laçment liberals i políticament correctes, però que en realitat incentiven les desigualtats idiomàtiques de partida i no en difereixen gens ni mica pel que fa al seu objectiu final: la substitució lingüística. Finalment, en una posició una mica perifèrica, a cavall entre els discursos obertament hostils a la supervivència del valencià i els que donen suport a la seva vigència, hi trobem el discurs *bilingüista-ingenu*, versió actual de la mitificació secular del bilingüisme —denunciada ja per Aracil (1973)— que els aparells ideològics de l'Estat duen a terme en la societat valenciana. És sustentat per individus molt sovint valencianoparlants i poc definits ideològicament, segons els qual els dos idiomes hi coexisteixen en condicions aparentment idíl·liques malgrat l'absoluta desigualtat. Òbviament, tots els discursos analitzats en aquest apartat resulten més habituals allà on la castellanització es troba més avançada, és a dir, a la ciutat de Castelló més que no a la seva àrea metropolitana.

b) Els parlants *lleials* tampoc no responen a una categoria monolítica, sinó que ofereixen un ventall discursiu susceptible d'una triple classificació. El grau més feble d'adhesió a la llengua hi vindria representat pel discurs *pragmàtic-positiu*, fruit d'una percepció distorsionada de la realitat sociolingüística, que el porta a identificar les resistències d'amplis sectors de la societat a qualsevol mesura efectiva en favor de la promoció del valencià com una prova que la seva extensió social es troba en el bon camí. Aquest punt de vista «idealitzador», diametralment oposat a l'autoodi, es pot observar sobretot entre els (escassos) *neoparlants*, això és, entre els valencianoparlants de primera generació, fills de parelles mixtes o de parelles valencianoparlants, que han recuperat la llengua que els seus pares no es van preocupar de transmetre'ls. Tenen el castellà com a llengua materna i empren poc el valencià en les relacions primàries, però l'han adquirit en l'àmbit acadèmic o laboral i posseeixen una visió francament positiva de la seva implantació social, a través de mesures com les línies en valencià. En segon lloc, cal esmentar el discurs *pragmàtic-resignat*, procliu a la normalització de la llengua però molt escèptic en relació amb el grau de viabilitat del projecte, atesa la seva percepció (essencialment correcta) del retrocés social de la llengua i l'escassa confiança en el paper de les institucions. Finalment, hem de referir-nos al discurs *valencià-resistent*, que es posiciona clarament en favor del redreçament de la substitució lingüística i és l'hereu directe «de l'impuls democratitzador i valencianista originat als anys seixanta i desenvolupat durant les dècades immediatament posteriors» (Aparici i Castelló, 2011: 194). Com a tal, s'enfronta obertament a les superxeries subjacents als discursos assimilistes i denuncia l'omissió culpable de les successives administracions valencianes pel que fa a la seva responsabilitat envers la situació de la llengua. És propi de fills de pares valencianoparlants i valencianoparlants ells mateixos, que fan ús de la llengua tant en les relacions primàries com en les secundàries i procuren transmetre-la a la generació següent. Ara bé: ni tan sols en aquest darrer cas podem constatar l'existència directa de lligams entre el discurs sobre la llengua i un

projecte coherent de país. D'altra banda, existeix un contrast agut entre la tendència a l'*especulació dels habitus* lingüístics de la població valencianoparlant urbana, que es mou en un context força castellanitzat, i l'*habitus subvalorador* dels habitants de les zones rurals, on la llengua manté encara una presència important, per bé que els seus parlants denoten un cert sentiment d'inferioritat.

En vista de la tipologia esbossada, podem afirmar sense excessiva por a equivocar-nos que els catalanoparlants que viuen a hores d'ara a la ciutat de Castelló es poden agrupar en dos contingents de població ben diferenciats, el retrat robot dels quals esbossem tot seguit. En primer lloc, cal fer referència a la gent autoanomenada «de la soca» o «de Castelló de tota la vida». Constitueixen un col·lectiu benestant, d'edat madura o avançada, filiació política eminentment conservadora i llarga vinculació familiar amb la ciutat que, en general, no ha transmès el valencià als seus descendents, per bé que molts d'ells continuen emprant-lo en la vida quotidiana, així com en certs contextos rituals, actitud perfectament compatible amb una clara animadversió cap a qualsevol ús normalitzat de la llengua. Professen un «castellonerisme» emblemàtic, tan abrandat com innocu, aplicat a l'exaltació del municipi i de la província, en la línia del *regionalismo bien entendido* que preconitzava el franquisme. Per a ells, el valencià no passa de ser una mena d'insígnia, una denominació d'origen, una mica a la manera del *schibboleth* dels jueus de l'Antic Testament, a la qual recorren sempre que volen afirmar la seva condició de castellanencs castissos, per marcar distàncies amb els oriünds de la immigració castellana, pejorativament anomenats «de la volta a França». L'altre grup destacable és el dels que podríem qualificar com a usuaris lleials de la llengua, és a dir, aquelles persones que, a més de transmetre-la i emprar-la, són partidàries de la superació de les discriminacions injustes que impedeixen la cristallització d'una comunitat lingüística moderna i viable. Estem parlant d'un sector social integrat, sobretot, per professionals liberals, funcionaris i docents, de classe mitjana o mitjana alta, amb estudis mitjans o superiors i predomini dels votants d'esquerres i/o nacionalistes, descendent d'aquelles seccions (molt minoritàries) de les classes populars i mitjanes que es van resistir conscientment a fer coincidir la mobilitat social amb el canvi de llengua. Hi podríem afegir, finalment, un tercer grup, format pels immigrants vinguts de les comarques valencianoparlants de l'interior, si no fos perquè les seves pautes idiomàtiques solen ajustar-se a les dels col·lectius anteriors, depenent sempre de la seva modalitat d'integració en la ciutat i de la naturalesa dels lligams (nostàlgics o prospectius) que mantinguin amb el món rural.

3. ELS PROJECTES IDENTITARIS: EL PROVINCIANISME COM A HORIZÓ

Tot plegat cal situar-ho en el marc d'un projecte identitari que enllaça sense solució de continuïtat amb la construcció d'ençà de mitjan segle XIX d'un imaginari on destaca a escala local el paper de Castelló com a capital de província, així com la invenció del seu correlat provincial (Martí, 1999), en qualitat d'esferes concèntriques harmònicament integrades en el si de la nació espanyola. L'única nota (tímidament) dis-

crepant en aquest paisatge ideològic la van aportar històricament els valencianistes (de tall conservador o republicà), per als quals la dimensió regional valenciana resultava un ingredient indefugible de la manera de ser dels castellanencs (Archilés *et al.*, 2011: 16). A hores d'ara, la persistència d'aquest projecte en l'àmbit provincial es manifesta a través del que ens agrada designar com la ideologia del «Castellón y provincia», a partir del sintagma més repetit en els discursos institucionals emanats d'aquesta factoria de provincianisme que ha esdevingut la Diputació, un ens administratiu anacrònic però que en contextos petits com el castellanenc adquireix una influència aclaparadora —sobretot si es troba en mans del Partit Popular (PP) i amb Carlos Fabra al capdavant durant més de tres lustres (1995-2011), per bé que el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) no hi resulta tampoc aliè. És de justícia reconèixer, amb tot, que la Diputació es troba ben lluny de constituir l'únic focus de propagació del provincianisme. De fet, aquest se'ns apareix com la perfecta encarnació del *nacionalisme banal* espanyol, a través d'un discurs imperceptible per omnipresent, tant se val si ens referim als mitjans de comunicació de massa —des de les emissores de ràdio a les televisions, tant nacionals com locals— com a la premsa escrita, l'Administració o les circumscripcions electorals, que hi actuen sense pudor com vertaders agents de conversió de la ciutadania. L'únic àmbit discrepant en aquest ordre de coses és l'Administració eclesiàstica, que divideix les terres de Castelló entre la diòcesi de Tortosa i la diòcesi de Sogorb-Castelló i, de moment, encara no ha cedit a les pressions creixents per tal d'ajustar-se a la «realitat» provincial. Tot plegat configura una percepció del ciutadà castellanenc mediatitzada per una retòrica profundament antivalenciana, a partir del recurs perenne a l'argument del greuge comparatiu contra la província d'un pretès centralisme de València. Les repercussions d'aquest discurs sobre la representació que es fan de la llengua molts valencianoparlants de les comarques castellanenques són fàcils d'aventurar: immersos en un context d'aïllament, on les referències a la totalitat del domini lingüístic brillen per la seva absència, no associen tampoc de manera automàtica el seu idioma a un patrimoni cultural i comunicatiu comú, compartit si més no amb la resta dels valencians, sinó que tenen sovint l'obscura sensació de parlar un valencià «de segona», un *patois* devaluat i innecessari, susceptible de ser abandonat sense conseqüències, en la mesura en què resulta insuficient per a la vida quotidiana i és objecte alhora d'execració i exaltació simultànies per la ideologia dominant, consistent en una variació barroera del que Bertrand Russell (1950: 74) caracteritzava irònicament com «la virtut superior dels oprimits» (les nacions sotmeses, els pobres, les dones, els infants, etc.), és a dir, el prejudici sustentat en la creença que «si la virtut és el més gran dels béns, i si la subjecció fa els pobles virtuosos, és millor de refusar-los el poder, ja que destruiria llur virtut».

En l'àmbit estrictament local, la situació actual respon als projectes identitaris enfrontats que han afaïçonat la història de la ciutat de Castelló des de finals del segle XIX (Meseguer, 1996; Martí, 2005; Archilés, 2007a; Archilés *et al.*, 2011), així com a la reelaboració que se'n va fer al llarg del franquisme i, posteriorment, d'ençà de la Transició (Archilés, 2006, 2010 i 2012; Conill i Salomé, 2007 i 2009). A grans trets, podem parlar de l'existència d'un Castelló liberal o republicà i d'un Castelló conser-

vador: el primer, fortament anticlerical, identificava abusivament democràcia i espanyolisme i afavoria una rotunda exaltació del patriotisme provincial, que es resolia en una rivalitat pueril amb els habitants de València i la seva província; el segon, en canvi, s'aferrava a les formes de vida populars, propugnand una versió religiosa, jeràrquica i estantíssima —tradicional en suma— de la societat, amerada d'agrariisme i localisme. En realitat, es tractava de dues versions diferents de l'esperit de campanar, les quals podrien haver donat lloc a una síntesi prospectiva i progressista si el valencianisme republicà, representat entre altres pels Huguet, hi hagués arribat a quallar. Però aquesta tendència, com la republicana mateixa, es va veure dramàticament estroncada per la Guerra Civil i la dictadura subsegüent, durant la qual, en canvi, els sectors més representatius del conservadorisme local van gaudir d'àmplies prerrogatives en la matèria (Archilés, 2007b). Fruit de la seva actuació van ser les Festes de la Magdalena, una celebració de caràcter conservador al voltant del mite fundacional de la ciutat arran de la conquesta cristiana, interpretada en clau religiosa i espanyolista, on el valencià representava un paper digne però subaltern. Els ajuntaments democràtics van perpetuar aquesta herència festera sense a penes modificacions: els uns, els socialistes (1979-1991), perquè mai no van disposar d'una proposta identitària pròpia, escindits com es trobaven molts d'ells entre un cert valencianisme cultural i l'obediència a les consignes espanyolistes procedents de la cúpula madrilenya o valenciana del partit; els altres, els populars (d'ençà del 1991), perquè el model de festa transmès s'ajustava com un guant a la ideologia que professen —no debades va ser dissenyat en bona part pels seus coreligionaris de generacions anteriors. Això no significa, és clar, que la festa hagi romàs inalterada amb el transcurs dels anys; al contrari, ha anat desnaturalitzant-se a mesura que la ciutat perdia la seva fesomia tradicional, fins a esdevenir una carcassa sense contingut, manipulable a l'antull de les instàncies oficials, que es complauen a fomentar un *castellonerisme* de vol gallinaci, en la línia d'un espanyolisme homogeneïtzador, on els trets identitàris valencians, començant per la llengua, apareixen reduïts a la mínima expressió.

4. UNA MÀQUINA IDENTITÀRIA LOCAL: LES FESTES DE LA MAGDALENA

Un dels passatges més desencertats de *Nosaltres, els valencians* és aquell on Fuster (1962: 212) afirma que «Castelló de la Plana, com a ciutat, és, de les tres grans, la menys “provinciana” de tot el país, i, per tant, les velleïtats provincials no podien tenir-hi sinó un predicament mínim». Sens dubte l'error de l'autor es pot atribuir al seu coneixement superficial de la realitat castellanenca, producte sobretot de la seva assistència anual a les reunions del patronat de la Fundació Huguet. Tot plegat, unit al pes de l'aportació castellanenca a les lletres valencianes del primer terç del segle XX i a l'actuació dels membres de la Societat Castellonenca de Cultura en favor de l'acceptació de la normativa fabriana (Normes de Castelló, 1932), així com al fet que el català s'hi mantenia amb força vitalitat, molt major que a Alacant i València, són els principals factors que expliquen tal desenfocament. De fet, com hem vist més amunt,

l'existència d'un provincianisme i un localisme específicament castellanencs constitueix una realitat ben avalada per la història. El que resulta innegable, però, és que —a diferència d'Alacant i València, on la llengua era menystinguda per les forces vives— a Castelló els vencedors de la Guerra Civil, entre els quals predominaven els sectors agraristes i conservadors, no desdenyaren la inclusió del valencià entre els ingredients constitutius del model d'identitat local que patrocinaven. En la pràctica, això es va traduir en la transformació *de facto* del valencià en la «llengua oficial» de les Festes de la Magdalena. Amb més pena que glòria, el costum es perpetua a hores d'ara, tot i la castellanització galopant de la població. Ara bé: allò que no solen advertir els que s'accontenten amb aquesta presència de la llengua, tan pomposa com anecdòtica, és que el confinament del valencià en l'àmbit de la festa equival a proclamar tàcitament la seva *irrellevància* en qualsevol altre àmbit —que és com dir la seva *irrellevància tout court*.

En un altre lloc, hem abordat aquest model de distribució idiomàtica a través de les dicotomies *fundamentum/supplementum* i *ordinari/especial* (Conill, 2007a: 73-75). Des d'un punt de vista complementari, emprant la categoria de *nacionalisme banal* encunyada per Michael Billig (1995), podríem parlar d'un estat de coses presidit pel contrast entre una *política lingüística banal* i una altra de pretesament *transcendental*. La primera s'aplica al castellà, «és implícita i compta amb un gran nombre d'instruments públics i privats per realitzar-se, encara que no hi haja departaments politicoadministratius dedicats específicament a la normalització lingüística. Les polítiques que tenen el castellà com a centre d'actuació són de caràcter generalitzat i estan assumides i interioritzades socialment i políticament com a normals, i, per això, són polítiques que esdevenen invisibles, que no són un problema polític, a les quals no es fa referència en el debat públic, excepte quan s'entén que hi ha alguna mena de dificultat o interferència en el seu desenvolupament» (Bodoque, 2009: 15). Per contra, la segona, que és la que escau al valencià, constitueix un exemple perfecte d'idealització compensatòria, on es conjuguen simultàniament l'exaltació i la denigració (Ninyoles, 1971: 68-92). Tot plegat configura una estratègia idiomàtica en perfecta sintonia amb els interessos de les classes dominants, gràcies a la qual poden fer gala del seu arrelam local mitjançant l'apel·lació en dates assenyalades a una llengua que no parlen, però la representació de la qual aconsegueixen monopolitzar de cara a la galeria amb una política lingüística d'actes emblemàtics a joc amb la resta d'una gestió política entesa com a espectacle i subhasta permanents. En altres mots: es tracta d'una política construïda sobre el paradigma de la festa com a *estat d'excepció*, susceptible de proporcionar una coartada irrefutable a qualsevol tipus de conductes (també en matèria de polítiques lingüístiques), per forassenyades o il·legals que puguin arribar a ser. L'anàlisi de les festes que proposem tot seguit ens ajudarà a comprendre una mica millor com funciona aquesta «màquina de fer poble», mecanisme privilegiat per a l'obtenció de la conformitat a escala local (Conill i Salomé, 2007).

4.1. *La Festa com a sistema*

Segons Niklas Luhmann (1998), una de les eminències grises de la sociologia de l'últim mig segle, el sistema social contemporani pot ser descrit com una societat funcionalment diferenciada, consistent en una sèrie de subsistemes cadascun dels quals persegueix les seves pròpies finalitats de manera autònoma. Sens dubte, la Festa n'és un. Com a subsistema ritualitzat de separació del binomi treball/oci, qualsevol festa introdueix un parèntesi de tipus cíclic en el continu temporal quotidià, que pot oscil·lar, d'acord amb una diversitat de ritmes, entre la setmana i l'any —tot i que, en certs casos, com ara el sexenni de Morella, el cicle pugui ampliar-se. D'habitud, l'abast d'una festa resulta inversament proporcional a la seva periodicitat, raó per la qual les festes majors mai no exhibeixen una periodicitat inferior a l'annual. Aquest tipus de festes, de cicle llarg, acostumen a anar precedides —segons el seu model paradigmàtic, representat pel calendari litúrgic— per una sèrie de fites preparatòries de tipus cerimonial, que s'esglaonen durant l'any i conclouen en un clímax final. Les Festes de la Magdalena coincideixen del tot amb el patró de festa major que acabem d'esbossar, tant pel que fa a la periodicitat com a la durada (vuit dies) i a la seqüència dels actes preparatoris que hi desemboquen, de marcat caràcter jocfloralista (elecció de la reina, presentacions de gaiates, nomenament de dames de la ciutat, etc.).

Ara bé, abans de passar a la descripció del seu funcionament intern, faríem bé de començar a entendre de quina mena de festes estem parlant quan ens referim a l'actual celebració magdalenera. D'entrada, hi observem elements propis de les celebracions fundacionals, com ara les festes de moros i cristians, destinades a commemorar la conquesta cristiana del país al segle XIII. Encara que les Festes de la Magdalena no evoquen tant l'apropiació per les armes d'un territori com el poblament del lloc on s'assenta l'actual ciutat de Castelló. Presenten també característiques de tipus devot, en la mesura en què el seu nucli el constitueix la romeria penitencial a l'ermita del mateix nom (Gascó, 1994; Sánchez i Monferrer, 2002), i entre els actes festius s'hi inclou una mastodòntica ofrena de flors a la patrona de la ciutat, la Mare de Déu de Lledó. D'altra banda, giren al voltant d'un repertori de símbols de naturalesa totèmica, les gaiates, que, a diferència de les falles o les fogueres, no resulten anualment sacrificades. Tot plegat configura, doncs, una modalitat de festa complexa, en què conflueixen característiques de procedència diversa, producte d'uns orígens autoritàriament planificats, circumstància que la dota d'un caràcter eclèctic, síntesi de les principals pràctiques festives valencianes. La constatació d'aquest caràcter no ens ha de fer pensar, però, que ens trobem al davant d'una mera barreja d'actes sense cap lligam intern. Res de més fals; la coherència del conjunt resulta assegurada —com no podia ser d'altra manera, tractant-se d'un subsistema social— per la intervenció d'un *codi binari*, la funció del qual consisteix a dotar la festa d'un criteri operatiu, capaç de permetre-li processar aquelles parcel·les de la realitat social que resulten pertinents per a la seva reproducció, tot excloent-ne les que no són considerades com a tals. Aquest codi binari, anàleg a l'interruptor encarregat de facilitar o impedir el pas del corrent en un circuit booleà, en el cas de les Festes de la Magdalena s'identifica amb el

parell conceptual —ahora mútuament excloent, però complementari— *tradicció / no tradició*, la funció del qual consisteix a escindir la realitat en dos àmbits: el d'allò que hi resulta acceptable i acaba constituint-ne el contingut, susceptible d'ulterior elaboració, i el d'allò que hi esdevé aliè i dins el seu univers manca de qualsevol significat.

Els diccionaris defineixen la *tradicció* com allò que és transmès, és a dir, el contingut objectiu dels fets, les creences, els costums, etc., llegats de pares a fills. Sens dubte la definició anterior reflecteix un lloc comú, habitualment proclamat, per bé que sociològicament maldestre, en la mesura en què ni la modalitat de transmissió, ni l'antigor de l'herència, ni la qualitat del patrimoni rebut, en justifiquen de manera automàtica l'elevació objectiva a la categoria d'esdeveniment admissible pel subsistema social de la Festa. Hi cal, a més a més, la presència d'un dispositiu competent per determinar de manera inequívoca què és tradició i què no ho és, el qual en aquest àmbit s'encarna en les instàncies de *poder*. D'acord amb això, doncs, podríem tornar a definir la *tradicció*, per paradoxal que pugui semblar, com un producte cultural no tradicional, que ha estat elevat a la categoria d'autoritat indiscutible, en el doble sentit que ni es discuteix ni pot ser discutida. I és que, a diferència del costum establert, prevalent a les societats anomenades «tradicionals» —i capaç d'admetre en certa mesura el canvi i la innovació—, la tradició constitueix la resposta, típicament moderna, a una situació nova, que adopta la forma de referència a situacions antigues mitjançant la repetició immutable del ritual. S'hi estableix així un cercle viciós, on el poder es presenta com a instaurador d'unes tradicions, que s'encarreguen al seu torn de legitimar-lo (Hobsbawn i Ranger, 1983; Lowenthal, 1985: 505-573). En la pràctica, tal dispositiu creador de tradicions es troba abocat a una dinàmica fatalment tautològica, atès que la forma d'actuar del codi binari tradició / no tradició implica que tot allò que hi és sistemàticament processat —pel mer fet de ser-ho— adquireixi un caràcter tradicional, amb independència del seu contingut concret o del seu origen temporal. D'aquí ve que certs actes festius hi apareguin, des de l'instant mateix del seu naixement, investits amb totes les condicions que la tradició estipula, mentre que d'altres —tant se val quants anys faci que se celebren, o l'èxit que assoleixin— mai no aconsegueixen adquirir aquest caràcter tradicional. El millor exponent del que acabem d'assenyalar el constitueix la Fira Alternativa, acte que, malgrat comptar amb l'assistència massiva del públic, mai no ha gaudit del beneplàcit legitimador de l'autoritat, a causa del seu caràcter «antisistema», i es veu permanentment exclòs, fins i tot pel que fa a la ubicació, del programa festiu. En contrast, d'altres actes apadrinats per l'*establishment*, com ara el Mesón de la Tapa o en el seu dia el Mesón del Vino, reben des del primer instant la consideració de tradicionals i s'hi mantenen contra vent i marea, encara que el seu contingut sigui ostensiblement contrari a la correcció política.

4.2. *Costumisme i literatura: orgull de genealogia*

La descripció anterior resultaria incompleta sense cap referència al moment històric en què la festa es va constituir tal com la coneixem actualment. Afirmava

Nietzsche en el primer aforisme d'*Aurora* (1881: 11) que «totes les coses que viuen molt temps es van amarant a poc a poc de raó, de tal manera que sembla inversemblant que tinguin el seu origen en la desraó». En aquest sentit, caldria recordar que les Festes de la Magdalena, lluny de constituir el producte de cap tradició vetusta, representen tan sols una mostra a escala local dels procediments autoritaris del règim feixista que, després de la Guerra Civil, es va proposar l'objectiu de refer el país de nova planta. En el cas de Castelló, tal disseny es va traduir, entre d'altres coses, en la creació l'any 1945 de les festes actuals, perfecte exemple de tradició inventada, prenent com a base l'existència prèvia d'una romeria penitencial, a la qual es van afegir un seguit de manifestacions d'exaltació eminentment folklòrica —en la línia dels Coros y Danzas de la Sección Femenina— de la identitat municipal i provincial, molt en sintonia amb els valors autàrquics i pagesos que l'Espanya de Franco preconitzava. L'acte que millor encarna aquesta ideologia és el «Pregó», una processó interminable on els pobles de la província, en una manifestació típicament feudal, desfilen davant la representació de les autoritats exhibint els seus costums tradicionals (música, danses, vestits...) i els productes de la terra. No és pas anecdòtic, en aquest sentit, que al text mateix del «Pregó» que s'hi recita aprofitant l'avinentesa, escrit pel poeta Bernat Artola l'any 1947, sigui l'alcalde de la ciutat qui convoca el poble a les festes, o que el fet d'anar a la romeria aparegui considerat com un «deure» (per molta «genealogia» que se li vulgui afegir), ni tampoc que s'hi exhorti els castellonencs a «ratificar la promesa / de mantindre sempre encesa / la llum de l'amor filial». Tenint en compte la depuració política soferta per Artola —potser el millor escriptor que ha donat mai la ciutat— després de la guerra a mans dels vencedors, així com el fet que, «després dels seus anys d'estudi a Barcelona, en retornar a Castelló, intentà posar “en pràctica” una espècie de “ramblisme”, en què la mentalitat de la Plana no passava, en el millor dels casos, de veure-hi res més que una cosa divertida i banal: una “extravagància”» (Andrés Estellés, 1986: 51), potser fariem bé de considerar el text com una mostra més del sentit de la ironia d'un autor que, durant la més negra postguerra, a falta d'altres possibilitats, va pretendre elevar a una categoria universal mitjançant la sàtira les misèries i les anècdotes quotidianes de la vida de la gent del seu poble. (Per contra, caldria reflexionar molt seriosament sobre les severes admonicions classistes presents a la lletra —un pastitx de cançons populars obra del metge i escriptor Àngel Sánchez Gozalbo— del conegut pasdoble magdalener *Rotllo i canya* (1945) en què, a l'entremig de tot un seguit de bajanades sense substància, apareixen de sobte, secs i contundents com una bufetada, aquells versos, extrets de la cançó popular «Les penes són», que aconsellen: «Roda i cavil·la a qui demanes, / trenca't les cames, / busca qui te deixi diners. / Paga el trimestre al propietari, / de lo contrari, / se perd molt més, se perd molt més».)

Més enllà d'eventuals interpretacions, però, del que no hi ha dubte és de l'íntima connexió existent entre una part important de la producció literària dels autors castellonencs i el projecte ideològic de la dreta local —marcat per un agrarisme catòlic i conservador d'arrels carlines, amb fortes vinculacions al sindicalisme groc patrocinat pel jesuïta pare Vicent—, que després de la victòria en la Guerra Civil es va alinear amb el franquisme i acabà cristal·litzant, entre d'altres dissenys, en la creació de les

Festes de la Magdalena. Ens referim al corrent costumista i pairal de la nostra narrativa, que recorre sobretot les tres primeres dècades del segle XX, de la mà de les obres de Salvador Guinot (*Capolls mustigats*, 1900), Enric Ribés Sangüesa (*Quadros de costums castellanencs*, 1916), Josep Pascual Tirado (*Tombatossals*, 1930; *De la meua garbera*, 1935), Àngel Sánchez Gozalbo (*Bolangeria de dimonis*, 1931) i d'altres autors menys destacats (Meseguer, 2003: 288-308; Gimeno, 2006: 74-84).¹ Deixant de banda el seu valor estètic, sempre magnificat per la crítica local(ista) però molt relatiu, tot i que no pot ser passat per alt, ni que sigui per comparació amb l'escassíssima qualitat de la major part de la narrativa valenciana de l'època, el tret més destacat d'aquest corpus literari —sorgit fonamentalment al caliu de la Societat Castellonenca de Cultura (fundada el 1919)— guarda relació amb una imatge peculiar de la ciutat i dels seus habitants (el *castellonerisme*), definida per una clara tendència normativa i exemplaritzant. I és que, per damunt de la vocació «etnogràfica», tants de cops assenyalada, que els portava a reflectir amb patrimonial afecte els usos populars o la llengua local, la producció dels autors costumistes apuntava cap a una finalitat molt més ambiciosa: pretenien captar la «forma de ser» idiosincràticament castellanenca, això és, una identitat permanent i perdurable, carregada de pretensions intemporals i capaç de desafiar amb èxit els canvis socials i culturals promoguts per la modernització. Una senzilla aproximació des de la sociologia de la literatura ens mostraria de forma contundent que, ja en el mateix moment de la seva aparició, aquestes obres —sustentades en els patrons orals de la rondallística tradicional— eren incapaces de satisfer la demanda en matèria de ficció narrativa procedent d'una societat en vies d'urbanització. De passada, ens situaria també sobre la pista dels seus potencials consumidors, que no solien reclutar-se més enllà de l'estricta cercle dels notables que la manufacturaven. Ateses les premisses anteriors, doncs, farem bé de sospitar que el valor d'ús del costumisme va ser sempre molt escàs; això sí, inversament proporcional al valor de canvi, derivat de la seva utilitat marginal en el terreny de la lluita per l'hegemonia dins l'àmbit de la definició identitària local. Si més no, la fortuna pòstuma d'una obra com *Tombatossals* de Josep Pascual Tirado així sembla confirmar-ho de manera paradigmàtica.

Tan sols en funció d'aquests dos factors —existència d'una certa tradició i rèdit ideològic— s'explica la tenaç alhora que desproporcionada continuïtat del gènere dins les lletres locals (Meseguer, 2003: 388-409; Conill, 2010: 21-23), de la qual en constitueixen testimoni les obres d'autors corresponents a diverses generacions posteriors, com ara l'enginyer Casimir Melià, que el 1981 va donar a conèixer el recull *De la meua terra. Contes, contalles i succeïts*; l'empresari Rafael Ribes Pla, autor de *Contes de la terra, de l'aire i del mar* (1983); el publicista Antoni Rodrigo i Valls (amb el pseudònim *Toni de Cuc*), assidu cultivador de la narrativa i el memorialisme pairals en

1. Simptomàticament, les obres de tots aquests autors, a més d'altres de temàtica sempre provincial, foren reeditades d'ençà dels anys vuitanta per una entitat tan conservadora com la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, que les repartia gratuïtament entre els seus clients amb motiu del Dia del Llibre.

títols com *En Castelló, carabasses al balcó* (1995), *Romanços cara a la nit* (2004) i *A l'entorn del meu mon* (2007); l'etnòleg i historiador Àlvar Monferrer, que ha publicat *Històries de la Magdalena i altres contes* (1996); l'etnòleg, publicista i traductor Tomàs Escuder Palau, creador de *Contalles* (1983) i *Gent popular de Castelló* (1983), aquest darrer editat juntament amb els versos costumistes de Francesc Marín Melià, o el polític nacionalista Antoni Porcar, amb *Açò va de veres* (1985) —escrit a quatre mans amb Josep Lluís Sotorra— i *Les arrels d'un lledoner* (1995). La baula d'unió entre els artífexs de la prosa castellanenca i els seus seguidors contemporanis la trobem en la figura de l'impressor Enric Forcada Traver, que al llarg del franquisme va mantenir viva la flama de la narrativa tradicional a través de la publicació de *Casolanes* (1954), *Cavallers, falta o bona?* (1973), *Les Camiles* (1974) i la pòstuma *Un oncle malvat* (1976), amb la particularitat que hi adopta una perspectiva liberal i progressista —no del tot aliena a la influència del neovalencianisme d'arrel fusteriana—, absent als textos canònics del gènere.

La funció social d'aquest costumisme hauria de ser qualificada sense embuts com a eminentment ideològica (Archilés *et al.*, 2011: 145-196). Segons la definició proposada per Karl Mannheim (1929: 83), la ideologia consisteix en l'elaboració, a càrrec d'un grup social, d'un conjunt de «disfresses més o menys conscients de la naturalesa real d'una situació el reconeixement autèntic de la qual no estaria d'acord amb el seus interessos». En aquest sentit, seria lícit parlar, tot parafrasejant Aracil (1983a: 47-65), d'una praxis literària marcada pel *tradicionalisme oligàrquic*, propi d'uns notables que s'autoproclamen tradicionalistes per tal d'usufructuar la tradició *pro domo sua* a través del recurs a una *mística de la falsificació*, consistent a invocar el fantasma d'un passat idíl·lic que caldria restaurar a totes passades (Rosset, 1973: 299-301). Al darrere s'amaga una utopia clarament reaccionària, en què el rebuig suscitat per l'increment de la complexitat i el risc de conflicte inherents a les societats modernes s'expressa apel·lant a una edat d'or malbaratada per alguna ingerència exterior, que ha de ser prèviament neutralitzada si hom vol atènyer el paradís original (Aracil, 1983b). Per bé que es deixa sentir al llarg de tota la narrativa costumista castellanenca, la fita que representa de manera particularment emblemàtica aquesta concepció del món és, sens dubte, *Tombatossals*, de Josep Pascual Tirado. L'atribució no és gens aventurada, tenint en compte que l'obra —una reeixida rondalla amb tocs novel·lístics sobre la gènesi fabulosa de la ciutat, construïda argumentalment com una variació al voltant de la història de Joan de l'Ós i escrita en forma de pastitx, amb clares reminiscències rabelaisianes i de la literatura catalana medieval (*Tirant lo Blanc*)— en constitueix la culminació literària i ideològica, autèntica sublimació mítica del costumisme local (Campos, 1983; Meseguer, 1988). No és per casualitat tampoc que l'obra ideològicament més potent sigui alhora la més reeixida artísticament, en la mesura en què *Tombatossals* forma part integrant, en clau municipal i essencialment amable, del mateix frondós multidiscurs d'abast europeu impulsat per figures de tan divers pelatge i rellevància com ara l'escocès James Macpherson, el finès Elias Lönnrot, l'occità Frederic Mistral, l'alemany Richard Wagner o el català Jacint Verdaguer i, en l'àmbit més casolà, el benassalenc mossèn Joaquim Garcia Girona, autor del poema èpic

Seidia (1920). Un multidiscurs, val a dir, que a partir del romanticisme es va lliurar en cos i ànima a la construcció d'un nou imaginari compartit, d'una mitologia alternativa —portada posteriorment al paroxisme durant el segle XX per la quincalla retòrica del feixisme— capaç de suturar les profundes ferides obertes per la modernitat en el cos i l'imaginari de les societats tradicionals (Juaristi, 2000).

Tenint en compte aquests antecedents, doncs, faríem mal fet de prendre partit a la bestreta pel (sempre presumpte) caràcter popular d'aquestes obres, atès que procedir així equivaldria a acatar irreflexivament la visió idíl·lica i paternalista de les relacions socials que els representants del gènere ens hi proposen, atorgant-li carta de naturalesa. Per contra, el millor camí per defugir aquest parany passa per esbrinar quina és la noció real de «poble» —no diguem ja res de la de «ciutadania», que no tenia cabuda en la mentalitat dels autors— que es dedueix d'aquesta literatura, si és que hom n'hi pot deduir alguna. Mentre tal estudi no sigui dut a terme, ens haurem d'aconterar amb meres aproximacions impressionistes a la qüestió, per bé que la mancança tot just apuntada no exonera una part important de la crítica de la complaença mostrada envers el costumisme, en el qual caldria veure, per damunt de tot, la manifestació d'una *escriptura de peatge*, clarament emmarcable dins el procés de castellanització dels notables locals, més que no cap temptativa seriosa de cultivació de la llengua, inserida en el projecte coherent de construcció d'una literatura nacional en català. El recurs majoritari al vernacle com a llengua vehicular, per bé que mai no fou exclusiu —no hauríem d'oblidar l'existència d'un costumisme en castellà, representat, entre d'altres, per la novel·la *Doña Abulia* (1904), de Ricardo Carreras, i una part de l'extensa obra del versaire Carlos González Espresati (*Azahar*, 1930)—, hi obeïa més aviat a les consideracions eminentment estratègiques d'un grup social que, tot i haver encetat ja un procés de castellanització familiar, no renunciava a postular-se com l'intermediari privilegiat —«natural», en diríem— entre el poble analfabet valenciano-parlant, dipositari de la cultura i els valors consuetudinaris, i el món «desencantat» de la burocràcia, la ciència i la racionalitat econòmica, d'expressió inequívocament castellana. En bona lògica, per molt que algunes de les tímides iniciatives que apadrinaren en favor de la normativització lingüística ens puguin portar a creure el contrari, els costumistes prescrivien a la seva activitat literària uns objectius molt circumscrits, de caire felibrenc, folklòric i indigenista, basats en l'exaltació de la llengua com a vernacle popular idoni per «traduir traçudament l'ànima de la terra» (Sánchez Gozalbo, 1934: 14) mitjançant l'exaltació del paisatge i les seves gents. Tot plegat es reduïa, com veiem, a una mera qüestió de geografia pintoresca. No menys pintoresca, per cert, que la llengua en què van escriure —*ad maiorem gloriam* dels dialectòlegs poc advertits— la seva narrativa, en què el recurs a una llengua pomposament castissa alterna amb la caricatura de la parla popular, com si calgués oferir al lector proves addicionals de la indigència mental d'unes capes socials heterònomes, sempre freturoses de l'atenta tutela de les classes dirigents.

En conseqüència, la posició del sociòleg o del crític cultural enfront de la persistència del costumisme no pot ser més incòmoda, en la mesura en què el gènere aporta un testimoni inequívoc de la *periferització* del català dins el camp literari, producte de

la minorització avançada de la llengua. Tal situació hi afavoreix la persistència d'*habitus* d'escriptura anacrònics —sempre amb el patrocini culpable de les institucions més representatives d'un *establishment* local caracteritzat per la seva absoluta desafecció idiomàtica—, paral·lels en tots els sentits als *habitus* lingüístics que hem analitzat més amunt. En aquest sentit, el costumisme representa en el terreny de la prosa l'equivalent exacte del jocfloralisme en l'àmbit de la poesia, i totes dues manifestacions representen una il·lustració perfecta del principi que afirma que la minorització lingüística no apareix acompanyada tan sols d'un retrocés de la llengua afectada per sota dels nivells de cultivació assolits, sinó que molt sovint implica també una refuncionalització «estilística» en l'interior de la llengua dominant que, al límit, pot desembocar en la seva transformació en un *exclavament* estructurat sobre la base del *monocultiu* —és a dir, del folklore. I és que, en el millor dels casos, el costumisme es distingeix per una actitud merament conservacionista davant el fet literari, la societat i la llengua que el sustenten, adreçada a la preservació (retrospectiva) de formes tradicionals que en les actuals circumstàncies han perdut tota raó de ser. Això no significa, és clar, que en mans d'un autor de geni no puguin donar pas tard o d'hora a la gestació de formes literàries noves, plenament competitives i autocentrades, fent bo el principi creatiu consistent a *reculer pour mieux sauter* (Conill, 2012). Ara com ara, però, aquesta perspectiva no sembla factible, i no tan sols per manca del personal capaç de dur-la a terme, sinó sobretot a causa de les dificultats mateixes amb què topa la historiografia literària catalana de cara a la integració del costumisme local dins el propi corpus, en un context hegemonitzat per un projecte nacional hostil que concep el camp literari en termes d'estricta distribució complementària entre *Literatura Española*, escrita en la llengua nacional, i *literaturas regionales* d'expressió *patoisant*. Comptat i debatut: els plantejaments inspiradors de l'obra dels nostres costumistes —a diferència dels d'altres escriptors castellanencs de l'època com Maximià Alloza, Bernat Artola o Enric Soler i Godes (Conill, 2007b)— estaven molt per sota del que la conjuntura històrica demanava, i va ser la història mateixa qui es va encarregar de posar-ho dramàticament en evidència: així ho demostra la col·laboració fervent de molts d'ells, sovint ocupant-hi llocs destacats, amb la dictadura franquista, causant de la repressió (no sols) lingüística més brutal que el país mai no ha hagut de patir. Importa assenyalar, finalment, que aquest discurs ha estat (i és encara) objecte de moltes més efusions còmplices que no de temptatives lúcides d'anàlisi i explicació. La mateixa filologia valenciana oficial, tal com la caracteritzen alguns dels seus representants més conspicus, se'ns apareix sovint com un mer escoli d'aquesta ideologia —per comprovar-ho, només cal llegir els documents segregats per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (Conill, 2006, 2007a i 2011: 260-267).

Durant la Transició, el nacionalisme valencià va voler reconduir el romanent de lleialtat lingüística que hi podia haver al darrere del castellanerisme cap a la mobilització política, però aquestes temptatives mai no reeixiren. Més encara: a la llarga ha estat la dreta regional qui s'ha encarregat de fagocitar i reduir a una fraseologia plena d'inanitat demagògica el llenguatge polític dels nacionalistes. Per contra, el PSOE, molt més realista, va preferir acomodar-s'hi, procurant traure'n tot el profit possible,

encara que al capdavant l'acatament sense disputa d'aquesta concepció tradicional de la manera de ser castellanenca no podia sinó acabar afavorint, com de fet ha ocorregut, els seus beneficiaris naturals, és a dir, la dreta local. Això no significa, és clar, que el discurs del tradicionalisme actual sigui una prolongació sense més del d'avantguerra; a l'entremig hi ha hagut un fet decisiu: la consumació de la substitució lingüística entre els notables castellanencs. En certa ocasió, vam escriure que «[l]a dreta valenciana s'ha mostrat perfectament capaç de digerir o, si més no, de fer com que la digeria, l'obra dels escriptors d'esquerres, per incòmodes que hi siguin —i tant se val si parlem de Blasco Ibáñez, Max Aub o Juan Gil-Albert—, però no pot ni sembla disposada a tolerar l'obra dels escriptors, antics o moderns, que empenen el català, qualsevol que en sigui la ideologia. Sens dubte, en aquest fet trobem una prova irrefutable que l'abisme lingüístic atiat per alguns sectors socials del País Valencià és molt més profund que qualsevol divisió ideològica» (Conill, 2008: 22). Lògicament, el canvi de llengua ha repercutit de forma decisiva en l'adopció d'una estratègia que continua munyint el discurs tradicionalista, però fent en la mesura del possible abstracció del cànon literari que el sustenta, sistemàticament reemplaçat per la seva representació monumental, neutral des del punt de vista idiomàtic i, doncs, assumible pels nostres governants.

Aquesta estratègia la trobem plasmada en la proliferació de nous monuments escultòrics, que, a diferència de l'escultura tradicional, dedicada per regla general a preservar la memòria de figures insignes, constitueixen una mera il·lustració plàstica del discurs tradicionalista. És per això que defugen la representació de persones concretes i prefereixen triar com a motiu els tipus populars, els ninots indultats d'un passat evocat com a entranyable. Deixant de banda les múltiples consideracions que aquest passat ens pugui merèixer —l'advocat del diable hi ensumaria de seguida la referència subliminar al franquisme—, l'aspecte més eloqüent de l'estratègia representativa de semblant estatuària castissista té a veure amb la recontextualització de certs estereotips humans «tradicionals» i la seva posada en escena en el marc de la societat actual. Per aquest costat, resulta difícil esquivar el record dels tipus ideals weberians, per bé que en un sentit estricte aquestes escultures remetien més aviat a una concepció impersonal de l'individu —a l'estil del *Man* (traduïble pel català 'hom') heideggerià, tal com l'interpreta Peter Berger (1963: 204-210)—, definida per l'existència inautèntica, l'alienació i la submissió a l'etologia catòlica o al què diran. Es tracta de la nova pedagogia social dels governs municipals conservadors que, per contrast amb el personalisme exemplaritzant, característic dels monuments escultòrics d'abans de la guerra, no pot exhibir les seves figures emblemàtiques amb cara i ulls, perquè això equivaldria a incórrer en l'apologia sense embuts del feixisme, actitud desaconsellada per la prudència democràtica més elemental. En el seu lloc, ha optat per l'apologia de l'home-massa, membre d'una comunitat constituïda, no per ciutadans crítics, capaços d'exercir l'autodeterminació i d'exigir respecte cap a les seves diferències, sinó per un col·lectiu obedient i indiferenciat de súbdits exemplars, conformats a imatge i semblança del tradicionalisme dominant (Conill i Salomé, 2009).

4.3. *Tòtem i tabú: de gaiates i processons*

Ferran Archilés (2006: 19) ha argumentat que l'èxit de les noves festes «en la reinvençió del patriotisme local va ser gairebé absolut, atesa la seva acceptació entre els castellonencs», però difícilment podia haver anat d'altra manera, tenint en compte la supressió de qualsevol alternativa de caràcter no religiós, com ara els carnivals o, sobretot, les festes de juliol, en què la ciutat liberal i republicana commemorava la resistència al setge de les tropes de Cabrera, durant la primera guerra carlina (Archilés *et al.*, 2011: 25-143). Es tracta, al capdavant, de la típica estratègia del poder que, com apuntava Foucault (1971), no es limita només a reprimir, sinó que la seva actuació va sempre acompanyada d'un revers positiu en forma de saber adreçat a capil·laritzar el cos social per sotmetre'l a un control cada cop més exhaustiu. La remodelació del calendari festiu, doncs, no era pas casual. Deixant de banda el rebuig ideològic suscitat entre les autoritats franquistes per una celebració espanyolista però amerada d'esperit democràtic, hom pretenia alhora reemplaçar una concepció horitzontal de l'oci, virtualment «subversiva» (els carnivals) o socialitzadora (les revetlles), per una altra de vertical, de tipus encarrilat i moralitzant. La pauta inspiradora dels nous actes festius va ser la *processó*, on cadascú ocupa el lloc que li ha estat assignat i s'hi estableix una jerarquització ben definida entre les autoritats que la presideixen, el seguici que desfila al seu davant i el públic que la contempla, reduït aquest darrer a la condició d'espectador embadalit. La dada no és pas anecdòtica, perquè com s'han encarregat de mostrar els historiadors (Mezquita, 2007), el règim nascut de l'*Alzamiento* desconfiava profundament de la presència de les masses al carrer i l'esquema catòlic de la processó s'ajustava a la perfecció a la necessitat de controlar la multitud, atès que, tal com apunta Elias Canetti (1960: 153), aquesta representa la viva estampa de la jerarquia i «vol assolir la *veneració* conjunta dels fidels. Hom no hi desitja més comunitarisme, perquè podria portar a activitats i esclats emocionals ja incontrolables. També la veneració mateixa hi apareix graduada; bo i ascendint al llarg de la processó, esglaió a esglaió, esglaons coneguts i esperats, estàtics, que neutralitzen tot fibló de brusquedat». Per reblar el clau, el conjunt de la festa es va organitzar d'acord amb el principi del *panòptic* (Bentham, 1791), és a dir, com una estructura amb un centre invisible, des del qual es poden inspeccionar en tot moment les activitats perifèriques, prèviament sotmeses a condicions d'absoluta visibilitat. En el nostre cas, tal principi s'encarna en la Junta Central de Festes, així com en una divisió en sectors de l'espai urbà, concebuda a imatge i semblança de la distribució del territori nacional en capital i províncies i, al seu torn, a escala provincial, en capital de província i pobles —que tan bé reflecteix la disposició del «Pregó».

D'altra banda, tornant a les paraules de Ferran Archilés, caldria puntualitzar que, a llarg termini, el pretès èxit de les festes també hauria de ser qüestionat. Per començar, el seu símbol totèmic, l'anomenada *gaiata monumental*, és un objecte aclaparadorament *kitsch* (Broch, 1970; Giesz, 1960), autèntica mostra del mal gust com a prefabricació i imposició de l'efecte, sempre a mitjan camí entre l'aparador d'una botiga de bijuteria i l'arbre nadalenc, amb unes possibilitats expressives tan minses

que ni l'artista més hàbil seria capaç de dotar-lo de dignitat estètica. En aquest sentit, la sensació de ridícul intens que es deriva de la seva contemplació procedeix del desajust entre l'extrema banalitat material i la sufocant càrrega ideològica que ha de suportar —i és que, tal com afirma el vell adagi horacià, *parturient montes, nascetur ridiculus mus*. Escrivia Espresati (1945) que «la alegoria ideològica de nuestra gayata [...] es júbilo de luz y no turbiedad de humo, recuerdo de virtudes cívicas y no vilipendio de inmoralidades de barrio, es galardón y no castigo». Com sempre, Bernat Artola va encertar a definir-la amb moltíssima més gràcia, no exempta de soterrada ironia, com «un esclat de llum / sense foc ni fum», això és, sense solta ni volta. Sigui com sigui, no hi ha dubte que quan Espresati paragonava les falles i les gaiates no incorria en un passatemp totalment gratuït, ja que aquestes darreres, sense proposar-s'ho, han acabat per constituir en molts sentits el revers caricaturesc d'aquelles. Deixant de banda la qüestió de la banalitat estètica —a la qual accedeixen, però, per vies molt diferents—, només cal confrontar la professionalitat dels artistes, la desmesura dels dispendis i la grandiositat dels monuments fallers consumits pel foc, amb la maldestra factura casolana de la gaiata, producte d'una cultura festera extremament garrepa, que no desdenya el «reciclatge» de les obres d'un any per a l'altre. I tanmateix, més enllà de qualsevol consideració estètica, si per alguna cosa es caracteritza la gaiata, és pel fet d'encarnar a escala local la condició essencial dels objectes de la tradició, definitivament momificats, impermeables a qualsevol crítica o impugnació i, doncs, incapaços de la més mínima renovació.

Ateses les circumstàncies, no hauria de sorprendre que l'única novetat destacable relacionada des de fa anys amb les Festes de la Magdalena tingui com a protagonista una modalitat associativa de caràcter, en principi, tan perifèric com les colles. La seva proliferació pertot constitueix, precisament, el testimoni de càrrec que les festes no han estat pas un èxit de cara a la ciutadania que, davant la seva exclusió real, s'ha vist abocada a desenvolupar modalitats alternatives d'autoorganització festera. En aquest sentit, en contrast amb la verticalitat ja esmentada de l'organització oficial, convé destacar l'accentuat caràcter horitzontal del tipus de sociabilitat que les colles fomenten, basada en lligams molt diversos com ara els grups d'edat, les amistats, les relacions professionals, els interessos comercials, les afinitats polítiques, etc., susceptibles tots ells de reflectir, ni que sigui de manera una mica rudimentària, la trama social cada cop més complexa de la ciutat —ahora que hi supleixen un dèficit associatiu endèmic. Durant el franquisme, les úniques associacions més o menys operatives existents eren les vinculades als cercles dels notables (Casino Antic, Ateneu, Societat Castellonenca de Cultura, confraries religioses, germandats de llauradors, etc.), la funció de les quals consistia a enfortir i reproduir la xarxa exclusiva (i exclusivista) de relacions entre l'autoanomenat «Tot Castelló» —fórmula amb la qual hom vol denotar, no en tingueu dubte, que la resta no hi pinta res. Atenent el seu caràcter eminentment classista, així com el fet que el personal que les integrava era en bona part el mateix que promovia l'organització de les festes, aquestes associacions mai no van tenir cap dificultat per encaixar-hi. Fins i tot es dona el cas de l'existència d'un associacionisme dels notables en relació amb el món de la festa, encarnat paradigmàti-

cament per la Germandat dels Cavallers de la Conquesta i d'altres que han aparegut després a imitació seva. Enmig d'aquest panorama estantís —que Espresati (1945) descrivia cínicament als anys de la més sòrdida postguerra com «la ética apacible de nuestro peculiar carácter castellanense»—, l'aparició de les colles arran de la Transició havia d'implicar, per força, un cert trasbals. En primer lloc, perquè les colles representen en certa forma una recuperació, ni que sigui sota un pretext festiu, de l'ampli ventall de l'associacionisme popular existent abans i durant la República i, com a tals, no resulten senzilles d'encabir dins una organització tan tancada i jeràrquica com la de les festes. Però també perquè reintrodueixen dins el subsistema de la festa el principi de diferenciació funcional característic de les societats modernes, enfront d'altres formes d'organització més arcaïques, com ara les societats estratificades, molt més adients amb la ideologia que en va presidir el disseny preliminar, i d'aquesta manera plantegen, encara que implícitament, la necessitat d'un nou model de celebració festiva.

En el terreny idiomàtic, les colles reflecteixen a la perfecció la dinàmica sociolingüística de la ciutat. Tot i això, al costat d'una gran majoria que fan un ús emblemàtic del valencià o senzillament l'ignoren, el fenomen coller també ha donat origen a l'aparició d'alguns grups extraordinàriament dinàmics —sovint marginats per les instàncies oficials— i molt vinculats amb moviments en pro de la lleialtat lingüística, com ara Escola Valenciana. La característica més destacada d'aquests grups consisteix a conjugar les activitats merament festeres amb una projecció cívica de major abast, gràcies a la qual podem dir que la postulació del valencià com a llengua oficial de la festa no sols adquireix algun contingut real, sinó que es tradueix així mateix en una contribució valuosa a l'extensió de l'ús. En aquest apartat, cal destacar molt especialment, per la seva rellevància, la Colla Rebombori, que, a banda d'altres iniciatives, ha anat editant des de fa uns anys una sèrie de llibres, sovint de contingut monogràfic —consultables en part al seu lloc web—, on col·laboradors de les més diverses procedències aborden des d'una perspectiva sempre crítica, tot i que no exclou tampoc l'humor, la nostàlgia o la sornegueria, aspectes variats de la societat castellanenca i la seva història.

5. CAP A LA CONSTRUCCIÓ D'UNA NOVA HEGEMONIA

Els grans mals requereixen grans remeis, però, com hem tingut ocasió de constatar, l'actual hegemonia del discurs de la dreta, recolzada en un mecanisme ideològic tan potent com les Festes de la Magdalena, deixa molt poc de marge per a l'actuació de qualsevol proposta dissident adreçada a l'extensió de l'ús de la llengua. D'altra banda, la magnitud de la crisi econòmica proporciona als enemics del valencià l'excusa perfecta per extreure el liquidacionisme idiomàtic sense trobar a penes resistència, invocant la necessitat de retalls pressupostaris en totes aquelles partides que no siguin estrictament indispensables. Consumat el tancament de l'emissió de TV3, l'horitzó a curt i mitjà termini es presenta també molt ombrívol en relació amb qualsevol altra

iniciativa de foment de la llengua. Tant se val si pensem en les línies en valencià de les escoles com en les ajudes a la traducció i el doblatge, la producció de programes o l'augment del seu ús en els mitjans de comunicació de titularitat pública; la tendència predominant apunta inequívocament cap a la reculada progressiva del valencià en tots els fronts. Una reculada que podria no haver fet més que començar, tenint en compte que la privatització de Radiotelevisió Valenciana o la seva hipotètica integració —tal com ha proposat la Unión de Televisiones Comerciales Asociadas (UTECA)— en un canal autonòmic únic sense publicitat, amb programació comuna i desconexions regionals, significaria la desaparició *de facto* del valencià en el camp dels mitjans audiovisuals. Per no parlar del protagonisme cada cop més gran que la política d'ampliació dels concerts escolars atorga a uns centres privats caracteritzats per una rocosa animadversió cap a la llengua; o de les propostes de plurilingüisme escolar «equilibrat», en què la introducció de l'anglès constitueix tot sovint un mer subterfugi per fer-hi fóra el valencià per la porta del darrere. Tot això, és clar, sense comptar amb una eventualitat que acostumem a obviar, però que penja com una espasa de Dàmocles sobre l'ensenyament del i en valencià: que no acabi esdevenint, tard o d'hora, una matèria escolar d'estudi voluntari. Caldria recordar, en aquest sentit, que el PP mai no ha donat suport a la Llei d'ús i ensenyament del valencià i en el seu programa continua defensant aquesta opció —encara que de moment no s'hagi atrevit a aplicar-la, cosa que no significa que no ho provi en el futur.

L'ofensiva contra el valencià es produeix, ja ho hem vist, en un context marcat per una autèntica apoteosi en tots els terrenys, no sols en l'econòmic, de les ideologies de tall neoliberal, sense que els mecanismes de legitimació de les polítiques lingüístiques hi suposin cap excepció. Estem parlant d'un àmbit en el qual ningú no ha gosat impugnar la supremacia de la llengua espanyola i on, des de fa anys, s'ha anat afavorint amb notori èxit la consideració de l'assumpte entre la ciutadania com un problema personal, aliè per complet a les condicions desiguals d'existència del valencià en la seva pròpia societat. Es tracta d'una dada digna d'atenció, perquè és gràcies al suport majoritari obtingut per aquest plantejament que el PP ha aconseguit pràcticament esborrar el valencià de l'agenda política i recloure'l en els àmbits de l'escola i del folklore. L'única manera de combatre tal ocultació passa per dotar novament de visibilitat social el nostre conflicte lingüístic —inherent a les resistències suscitades per les temptatives d'inversió del procés de substitució lingüística. A hores d'ara podem afirmar sense por a equivocar-nos que el contenciós polític sobre la identitat (valenciana *versus* catalana) de la llengua ha servit per paralitzar durant dècades l'extensió del seu ús social, actuant com una maniobra de distracció susceptible d'arrossegar les energies dels parlants lleials cap a una modalitat molt específica d'enfrontament estèril, que deixa al marge amplíssims sectors de la societat —sobretot els no usuaris del valencià (Castelló, 2001a: 188). Per aquest procediment, s'ha aconseguit desactivar el potencial de canvi de què era portador el valencianisme progressista a començaments de la Transició, i se l'ha reduït a l'expressió d'un particularisme ple d'inanitat, amb escassíssima projecció social. No és gens casual que aquest procés de deslegitimació hagi coincidit en el temps amb la construcció del discurs hegemònic de la dreta, el

predomini del qual s'ha tornat tan aclaparador que ha aconseguit eliminar pràcticament del tauler del joc polític els seus contrincants, fent-los aparèixer com a anti-valencians, de manera que els reiterats errors de govern no li reporten cost electoral, perquè el votant és incapaç de concebre l'existència de cap altra alternativa (Piqueras *et al.*, 2011). Evidentment, la situació descrita és producte tant dels encerts estratègics de la dreta com dels errors comesos en el camp de l'esquerra. El valencianisme progressista no ha estat tampoc aliè a aquests errors, que convindria ventilar i rectificar, no sigui que estiguem contribuint sense voler a perpetuar una situació d'*anomia sociolingüística*, on els objectius socialment prescrits a la llengua resulten des de fa temps incompatibles amb els procediments que en regeixen la consecució. A tal fi, convindria disposar no sols d'un relat històric detallat i lúcid, sinó també d'una interpretació en termes teòrics del que s'hi ha esdevingut en relació amb l'assumepte d'ençà de la Transició (Cucó, 1989).

Com tindrem ocasió de comprovar tot seguit, les reflexions del teòric polític post-marxista argentí Ernesto Laclau (2002 i 2005) ens poden resultar molt útils per copsar la lògica subjacent al procés i trobar-ne un possible desllorigador. Segons la seva peculiar concepció topològica de la política com a camp de la lluita per l'hegemonia i de la formació de les identitats socials, el *populisme*, més que no una ideologia concreta, constitueix una etapa indefugible en el camí cap a la constitució de qualsevol actor històric amb pretensions hegemòniques. En política —argumenta Laclau— la constitució de nous agents es gesta a través d'un procés d'acumulació de demandes democràtiques no reconegudes pel poder institucionalitzat. En la mesura en què es presenten de manera individualitzada, es mouen encara a l'interior de les institucions, però quan les demandes insatisfetes s'acumulen poden esdevenir exigències *contra* l'ordre institucional, la legitimitat del qual resulta indefectiblement qüestionada. Tard o d'hora, la pròpia simultaneïtat de les demandes afavorirà la seva articulació en una cadena equivalencial al voltant d'un lligam negatiu, derivat de l'absència de trets compartits, més enllà del fet de romandre insatisfetes en conjunt. De la seva transformació en un sistema estable de significació —que és qualitativament alguna cosa més que la mera suma dels lligams equivalencials— dependrà l'aparició d'una veritable identitat popular amb vocació d'universalitzar els seus continguts particulars, així com la formació d'una frontera interna antagonica que la separi del poder.

El procés descrit s'ajusta prou bé a la dinàmica seguida pel moviment de contestació popular a la dictadura franquista, que s'articulava a començaments de la Transició a través de la demanda de «Llibertat, amnistia i Estatut d'autonomia». La reivindicació lingüística, tal com l'expressava l'aspiració a la «normalització», constituïa una més de les demandes associades de manera contingent en el si d'aquesta identitat popular que pugnava —ara sabem que endebades— per arraconar l'ordre emanat de la dictadura. Ara bé, les cadenes equivalencials no són estables *per se*, sinó que es troben subjectes a una sèrie de condicionaments, susceptibles d'afectar de manera decisiva la sort de certes demandes democràtiques. En aquest sentit, Laclau (2005: 116-117) precisa que «per a qualsevol demanda democràtica, la seva inscripció dins d'una cadena equivalencial constitueix una arma de doble tall. D'una banda,

aquesta inscripció sens dubte atorga a la demanda una corporeïtat que d'una altra manera no tindria: deixa de ser una ocurrència fugaç, transitòria, i es transforma en part d'allò que Gramsci va anomenar una "guerra de posició", és a dir, un conjunt discursiu-institucional que n'assegura la supervivència a llarg termini. D'altra banda, el "poble" (la cadena equivalencial) posseeix les seves pròpies lleis estratègiques de moviment, i res no garanteix que aquestes últimes no portin a sacrificar, o si més no a comprometre substancialment, els continguts implicats en algunes de les demandes democràtiques particulars. Aquesta possibilitat és encara més real perquè cadascuna d'aquestes demandes està lligada a les altres només a través de la cadena equivalencial, la qual resulta d'una construcció discursiva contingent i no d'una convergència imposada *a priori*. [...] Així, el destí del populisme està lligat estrictament al destí de la frontera política: si aquesta última desapareix, el "poble" com a actor històric es desintegra». De manera anàloga, el destí de la reivindicació lingüística, com el de tantes altres demandes democràtiques de l'època, es va veure fatalment determinat per la reestructuració de la frontera política que durant el franquisme i l'inici de la Transició oposava les forces opositores als defensors del règim, a partir del moment en què les principals forces de l'oposició acceptaren d'entrar en el joc parlamentari arbitrat per la monarquia restaurada.

D'aleshores ençà, la lluita per la normalització lingüística hi va perdre bona part del seu suport popular, derivat de la inclusió en una cadena equivalencial de demandes democràtiques, i aparegué de sobte com el plet exclusiu d'algunes formacions nacionalistes i d'extrema esquerra, immersa en una *crisi de representació* que encara no ha aconseguit superar. Quan parlem de crisi de representació, ho fem almenys en un triple sentit. En primer lloc, té a veure amb la redimensionalització experimentada per les demandes de normalització, les quals, pel mer fet de comparèixer davant la societat desvinculades de les aspiracions hegemòniques del bloc nacionaldemocràtic antifranquista, es veieren de cop i volta amputades —en la mateixa mesura en què havien perdut el suport del «poble» que les havia «universalitzat»— de les seves aspiracions universalistes i quedaren automàticament reduïdes a la trista condició d'una causa «particular», lligada als interessos d'una part molt minoritària de la societat. Això enllaça, en segon lloc, amb la impossibilitat d'aconseguir representació parlamentària per un nacionalisme valencià que, fins abans-d'ahir com qui diu, s'ha estavellat contra una llei electoral especialment dissenyada amb el propòsit de marginal-lo. Finalment, tot plegat es completa —d'acord amb la vella tàctica feixista que adjudica a l'adversari les pròpies intencions— amb l'estigmatització a mans del populisme hegemònic de la dreta, hereu directe de la retòrica del blaverisme, dels valencianistes com a antivalencians i agents a sou de l'imperialisme català. En aquest sentit, podríem dir que la funció de la demagògia blavera no sols va consistir a tornar popular una causa impopular, sinó sobretot a tornar impopular una causa popular (Bello, 1988; Viadel, 2006; Flor, 2011).

El desconcert ocasionat entre les files del nacionalisme valencià per la maniobra descrita el va marcar de manera tan profunda i traumàtica que ha tardat dècades a refer-se'n. Potser el millor testimoni d'aquest desconcert el trobaríem en la fixació

obsessiva en l'*argumentum ex auctoritate* com a mecanisme susceptible de clausurar el debat sobre la identitat dels valencians i la seva llengua (Calaforra, 1994; Viana, 1997), oblidant que «un discurs científic és un tipus de discurs més entre d'altres lluitant socialment pel seu reconeixement i assumptió social» (Castelló, 2001*b*). Aquesta estupefacció s'ha traduït en l'elaboració d'una ideologia de signe culturalista i defensiu, massa propensa a la commemoració d'efemèrides, com ara els aniversaris de les Normes de Castelló i els panegírics de difunts il·lustres com Fuster, Estellés, Sanchis o Valor. Es tracta, deixeu-nos-ho remarcar, de celebracions destinades a reforçar la lleialtat a la causa dels (escassos) incondicionals, però incapaces de suscitar la menor curiositat entre una gran majoria de la població. No direm ja entre els sectors juvenils, imprescindibles per a la supervivència del valencianisme, tant pel que fa a la renovació del personal com de la ideologia. Una il·lustració alarmant: des de fa alguns anys a la Xarxa han començat a proliferar els blogs de «crítica literària» escrits per xiquets i adolescents lectors, entre ells un bon nombre de valencians, però ni un sol d'aquests espais és escrit en valencià (Costa, 2011). A més a més, per si tot això no fos prou revelador, encara hi ha un altre motiu de pes per abandonar aquest mena de plantejaments: resulten fàcilment instrumentalitzables pel discurs hegemònic del PP, que identifica el valencianisme amb factors d'identitat aparent, de tipus religió i tradicional —la referència al monestir de Santa Maria de Valldigna inclosa en l'article 57 de l'Estatut d'autonomia valencià, com a «temple espiritual, històric i cultural de l'antic Regne de València, i [...] símbol de la grandesa del poble valencià», constitueix una mostra impagable d'aquesta concepció identitària.

S'imposa, doncs, una profunda rectificació de les línies rectores del pensament valencianista, per tal de transformar-lo en una ideologia prospectiva, capaç de caminar cap a la construcció d'una nova hegemonia, on les demandes lingüístiques ja no apareguin en un context aïllat i particularista —tal com ocorre, posem per cas, amb les campanyes d'Escola Valenciana, centrades a més a més en un àmbit com l'escolar, de repercussions molt limitades de cara a la valencianització de la població—, sinó en el marc d'una cadena equivalencial, integradora de les reivindicacions del «poble» com a actor històric que s'enfronta a l'hegemonia de l'ordre establert i en qüestiona la legitimitat. Com ha recordat recentment el sociòleg Salvador Cardús (2009: 20), aquesta transformació passa, abans de tot, per la revisió de tres llocs comuns: *a*) l'associació retrospectiva de la idea d'«arrels» a la dels «orígens» ha de ser abandonada en benefici d'una concepció que lligui les arrels amb el projecte de construir entre tots un País Valencià amb un futur viable, en el qual pagui la pena arrelar, amb independència dels orígens de cadascú; *b*) la distinció entre establerts i nousvinguts (o immigrants), que associa la immigració a la presència d'una estrangeritat amenaçadora, ha de donar pas a la idea que la immigració és una experiència compartida també pels autòctons, sotmesos per la «lògica» econòmica del capitalisme global a unes experiències de desterritorialització/reterritorialització (idiomàtiques, culturals, laborals, de residència, etc.) similars en molts sentits a les experimentades pels nousvinguts, i *c*) la identitat no ha d'enfocar-se com una qüestió d'autenticitat, sinó de reconeixement públic, lligada a les lluites per l'hegemonia social, de manera

que «l'únic debat identitari que ens interessa és el que deriva del combat per obtenir el poder polític que garanteixi el reconeixement d'una realitat social i cultural sense la murga d'haver d'estar donant explicacions fins a l'extenuació de qui som o deixem de ser». Tot plegat vol dir que hem de prescindir de la concepció del valencianisme com a defensa, sectorial i enyoradissa, de les «essències», reemplaçant-la pel projecte de construcció d'una societat valenciana més reconeguda (i reconeixible), justa i igualitària, a partir d'una recuperació actualitzada de l'ideari de la socialdemocràcia, com la que proposa Tony Judt (2010). Dit d'una altra manera: cal lluitar per una (re)politització de la nostra *questione della lingua*, defugint tant la «lingüització» dels contenciosos polítics (Ninyoles, 2008: 23), característica de la Transició, com la seva trivialització a mans d'una instància acadèmica (l'Acadèmia Valenciana de la Llengua) obsedida per una dèria castissista que, amb el pretext de preservar les formes «genuïnes», entrebanca l'extensió social de la llengua, així com la circulació dels productes culturals arreu del domini lingüístic.

En el context de l'actual crisi econòmica, cobra més sentit que mai una concepció de la política lingüística inserida en programes capaços d'unir els components de la classe treballadora i de la classe mitjana al voltant de la defensa renovada de l'Estat del benestar. A partir d'aquests paràmetres, que no podem explicitar aquí amb el detall que mereixerien, la facilitació del valencià adquireix el rang d'una *prestació social*, equiparable en tots els sentits a la universalització del dret a l'educació —amb el qual manté una relació estretíssima—, la sanitat, les pensions, l'ajuda familiar i altres mesures adreçades a superar el marasme en què es troba immersa a hores d'ara la societat valenciana. De moment, sembla que a la Coalició Compromís ja hi ha gent que ha començat a entendre-ho, tot i que encara ens trobem als inicis d'un camí llarg i ple d'obstacles.

6. QUÈ S'HA FET I QUÈ POT FER-SE (DE MOMENT) A CASTELLÓ

A Castelló el desconcert ocasionat per la Transició entre les forces valencianistes va ser peculiar, atès que el populisme de dretes no hi va adquirir ni la virulència ni les característiques del seu homòleg de la ciutat de València, sinó els d'un provincianisme rabiosament espanyolista que no qüestionava la unitat de la llengua, per bé que apostava (i aposta) sense embuts per la seva marginació total de la vida pública, reduint-la a un mer vehicle d'expressió folklòrica en el marc de les Festes de la Magdalena. Això no ha impedit, però, l'existència a casa nostra d'un sector ultradretà explícitament blaver, constituït per entitats sostingudes amb generoses subvencions oficials, com ara l'Associació [sic] Cultural Cardona Vives o les cadenes de televisió dels telepredicadors locals Vicente Miralles Troncho i Josety. D'altra banda, convindria tenir ben present que, quan va caldre, les forces oposades a qualsevol concessió en matèria lingüística foren capaces d'exhibir prou presència pública i capacitat de pressió com per aturar el desenvolupament de la Llei d'ús i ensenyament del valencià en aspectes decisius, com ara la implantació del valencià a les escoles en l'àrea de ciències socials.

No debades, arran de la campanya protagonitzada a mitjan dècada dels vuitanta per la Coordinadora Pro Libertad de Enseñanza en Valenciano, el seu portaveu local, José Luís Gimeno, adquirí una notorietat en la vida pública que el va portar a convertir-se en regidor el 1987 i a ocupar l'alcaldia de la ciutat com a candidat del PP al llarg del període 1991-2005. La dada és si més no reveladora, perquè no resultaria gens fàcil trobar entre els alcaldes de les capitals valencianes un cas semblant de polític que hagi forjat tota la seva reputació en el camp de la lluita contra l'extensió de l'ús social del valencià.

Ateses les circumstàncies, el primer que hauríem de fer a Castelló és cobrar consciència d'una vegada per totes de la gravetat de la situació, evitant el col·laboracionisme gratuït i procurant que els tòpics que els sectors lleials al valencià hi han contribuït a difondre —com ara, allò de «Ciutat de les Normes» i fidel a la llengua— no ens n'impedeixin l'anàlisi lúcida. La Universitat Jaume I hauria d'erigir-se en capdavantera d'aquesta tasca, però lamentablement la sociologia del llenguatge —per no parlar d'altres matèries— a penes figura entre els interessos dels seus professors, si no és des del punt de vista de la dialectologia social i en relació amb l'espanyol, de manera que les principals contribucions locals en aquesta matèria procedeixen de gent que realitza la seva labor totalment o parcial des de fora de la institució, com Vicent Pitarch, Enric Forner o els que signem aquestes línies. L'absència de la sociologia del llenguatge no constitueix una anècdota merament acadèmica, atès el paper crucial representat per la universitat en la formació dels equips dirigents que lideren les reivindicacions socials. Mentrestant, amb totes les limitacions apuntades, el nostre objectiu no pot ser altre que el combat per l'hegemonia, procurant associar la causa de la reivindicació de la llengua al creixent paquet de demandes democràtiques desateses pel poder institucional. No repetirem aquí arguments desenvolupats en altres ocasions (Conill, 2007c: 157-168), tan sols ens limitarem a recordar que els defensors del valencià —que no hem de confondre amb els valencianoparlants *tout court*, entre els quals hi ha, com hem vist, nombrosos partidaris de la defeció idiomàtica— no podem trobar-nos als dos costats de la trinxera, si no és que volem veure totalment compromesa la nostra credibilitat. Ara més que mai, s'evidencia que l'únic projecte viable de país és el del valencianisme polític, l'aspiració a l'hegemonia del qual resulta indissociable de l'assoliment del liderat cultural. Es tracta d'una aspiració molt ambiciosa —potser algú dirà que massa i tot, ateses les nostres limitades forces—, impossible de dur a terme sense una coordinació acurada, a fi d'optimitzar els recursos, de les iniciatives procedents dels àmbits polític i cultural, que hauria de traduir-se en un increment de l'oferta de valencià. Perquè, com va assenyalar Josep Inglès (1990: 16), si en una comunitat no es produeix la suficient oferta en una llengua, tampoc no s'hi genera comunicació ni augmenta la competència idiomàtica de la ciutadania. Al capdavant, l'objectiu perseguit no és altre que la presència de la llengua en tots els àmbits de la vida social, contribuint a corregir en la mesura de les nostres forces l'*habitus* de subvaloració dels parlants de les nostres comarques i fent alhora realitat el bilingüisme que tant es complauen a invocar retòricament les nostres instàncies oficials. En gran mesura, això passa per recuperar la iniciativa individual i col·lectiva, cons-

truïnt xarxes de relació i associacions destinades a enfortir una societat civil corcada per la subvenció i el clientelisme. La fundació el 2011 de l'associació El Pont Cooperativa de Lletres, on s'agrupen la majoria dels escriptors de les nostres comarques, podria esdevenir una eina valuosa al servei d'aquests objectius —sempre que no es transformi, és clar, en una societat de bombos mutus al servei de la vanitat infantil dels seus integrants— i, sobretot, un exemple capaç d'estimular l'aparició d'iniciatives similars en altres camps. De fet, constitueix una autèntica vergonya que a aquestes altures no disposem a penes de diaris, escoles o mitjans de comunicació audiovisuals privats en la nostra llengua, tenint en compte l'existència de professionals preparats per gestionar-los i d'un mercat potencial que s'incrementaria amb l'oferta. Sens dubte aquestes mancances deriven d'una fixació paralitzant en el rol de les institucions públiques, característica del que els politòlegs Gabriel Almond i Sidney Verba (1963) van anomenar una *cultura política de súbdit*, definida per una orientació subjectiva —de caràcter afectiu i normatiu abans que cognitiu— dels ciutadans envers el sistema polític globalment considerat i les prestacions que aquest els pugui aportar, que contrasta amb una nul·la tendència a la participació activa. La comparació amb la capacitat d'autoorganització d'un petit col·lectiu humà, d'unes 15.000 persones, com la petita Noruega de l'Alfàs del Pi (Suleng, 2011), deixa en evidència aquesta dramàtica falta d'empenta dels valencianoparlants, a la qual hauríem de començar a posar remei.

L'alternativa no pot ser més ominosa: la reducció del valencià a la condició de llengua de museu. No cregueu que es tracta d'una llicència poètica, el projecte ja fa temps que va ser concebut pels dirigents del PP castellonenc, quan decidiren que el futur macroprojecte faraònic de La Ciudad de las Lenguas, dedicat al «turisme idiomàtic» —és a dir, a l'ensenyament del castellà a estrangers—, havia d'albergar en les seves instal·lacions un Museo del Valenciano, consistent en un arxiu sonor de les maneres de parlar actuals, destinat a les futures generacions, per tal que tinguin l'oportunitat d'escoltar la llengua dels seus avantpassats (Conill, 2005). Mentrestant, no passa dia que no ens acostem a la realització d'aquest malson.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

Les referències consignades al text al·ludeixen a l'any d'edició original de les obres i els articles de la bibliografia, però les pàgines que s'hi citen corresponen sempre a les reedicions i traduccions ressenyades.

ALMOND, Gabriel A.; VERBA, Sidney (1963). *The civic culture*. Londres: Princeton University. [Trad. castellana: *La cultura cívica*. Madrid: Euramérica, 1970]

AltreCastelló. Lloc web amb informació alternativa sobre la ciutat. Disponible en línia a: <<http://altrecastello.probeta.yi.org/>>.

ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (1986). *El forn del sol*. València: Gregal.

APARICI, Artur (2006). «Castelló, entre la irracionalitat i l'esperança». *Saó*, núm. 305, p. 21-23.

APARICI, Artur; CASTELLÓ, Rafael (dir.) (2011). *Els usos lingüístics a les universitats públiques valencianes*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

- ARACIL, Lluís V. (1973). «Bilingualism as a myth». *Revista Interamericana Review*, vol. 2, núm. 4, p. 521-533. [Trad. catalana: «El bilingüisme com a mite». A: ARACIL, Lluís V. *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana, 1982, p. 39-57]
- (1983a). *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans.
- (1983b). «Història inèdita de la llengua catalana (segles XIX-XX)». *Canigó*, núm. 806-807, p. 28-31. [Reeditat a *Caplletra*, núm. 21, p. 185-188]
- ARCHILÉS, Ferran (2006). «La ciutat i la memòria: Castelló, la (improbable) capital de la Plana». *Saó*, núm. 305, p. 18-20.
- (2007a). «La identitat local de la ciutat de les Normes. Patriotismes locals i valencianisme polític a Castelló (c. 1900 - c. 1932)». A: MESEGUER, Lluís; PALOMERO, Josep (ed.). *N32: Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 57-79.
- (2007b). «La festa de la Magdalena abans de les noves festes (1938-1944)». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *De la Magdalena, la romeria*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 27-32. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/>>.
- (2012). «Història i memòria de la “Transició”: els llegats identitaris». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *Fem memòria*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 33-40. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/>>.
- ARCHILÉS, Ferran (coord.) (2010). Dossier «Transició política i qüestió nacional al País Valencià». *Afers*, vol. 25, núm. 67.
- ARCHILÉS, Ferran [et al.] (2011). *Ser de Castelló: La identitat local en l'època contemporània (c. 1880-1936)*. Castelló de la Plana: Fundación Dávalos-Fletcher.
- BELLO, Vicent (1988). *La pesta blava*. València: Tres i Quatre.
- BENTHAM, Jeremy (1791). *Panopticon*. [Trad. catalana: *El panòptic*. Barcelona: Edicions 62: Diputació de Barcelona, 1985]
- BERGER, Peter (1963). *Invitation to sociology: A humanistic perspective*. Nova York: Doubleday. [Trad. castellana: *Introducción a la sociología*. Mèxic: Limusa, 1967 [4a ed., 1976]]
- BILLIG, Michael (1995). *Banal nationalism*. Londres; Thousand Oaks, Calif.: Sage. [Trad. catalana: *Nacionalisme banal*. Catarroja: Afers: Universitat de València, 2006]
- BODOQUE, Anselm (2009). *La política lingüística dels governs valencians (1983-2008): Un estudi de polítiques públiques*. València: Universitat de València.
- BROCH, Hermann (1970). *Kitsch, vanguardia y el arte por el arte*. Barcelona: Tusquets.
- CALAFORRA, Guillem (1994). «Arguments d'autoritat i noms “científics”». *Zeitschrift für Katalanistik*, vol. 7, p. 37-56. [Reeditat amb addicions a: *Paraules, idees i accions: Reflexions «sociològiques» per a lingüistes*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Abadia de Montserrat, 1999, p. 111-132]
- CAMPOS, Javier (1983). «Ensayo provisional sobre la mitología contenida en “Tombatossals” (1930), cuento de J. Pascual Tirado y mito de toda la vida». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura. Suplemento literario*, núm. 1, p. 35-41.
- CANETTI, Elias (1960). *Masse und Macht*. Hamburg: Claassen. [Trad. castellana: *Masa y poder*. Madrid: Alianza, 1983. 2 v.]
- CARDÚS, Salvador (2009). *Tres metàfores per pensar un país amb futur*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Disponible en línia a: <<http://www.salvadorcardus.cat/wp-content/uploads/2011/03/091112DiscursIEC.pdf>>.
- CASTELLÓ, Rafael (2001a). «Nacionalismes i actituds lingüístiques al País Valencià: una apro-

- ximació». A: MOLLÀ, Toni (ed.). *Ideologia i conflicte lingüístic*. Alzira: Bromera, p. 145-199. Disponible en línia a: <http://www.uv.es/~socant2/Alcoi%20_2_.pdf>.
- (2001b). «Les posicions nacionals al País Valencià i Catalunya: diferències en la composició de la definició nacional de la realitat». *Quaderns de Ciències Socials*, núm. 5, p. 3-54. Disponible en línia a: <<http://www.uv.es/socant2/posicions.pdf>>.
- (2002). «Economia dels intercanvis lingüístics al País Valencià». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 16, p. 195-215. Disponible en línia a: <<http://www.uv.es/socant2/Economia.pdf>>.
- CONILL, Josep J. (2005). «Una llengua de museu». Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- (2006). «Quan el parlar ofega el dir: consideracions sobre la situació lingüística del País Valencià d'ençà de la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua». Comunicació presentada al III Seminari de Polítiques Lingüístiques (Santiago de Compostel·la: Universitat de Santiago de Compostel·la, 28-29-30 de març). Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- (2007a). «Tres textos i un sol discurs, o el lluç que es mossega la cua: consideracions intempestives sobre la normativització al País Valencià». *Ribalta*, núm. 12, p. 63-95. Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- (2007b). «Els poetes castellanencs». A: MESEGUER, Lluís; PALOMERO, Josep (ed.). *N32: Els escriptors castellanencs del primer terç de segle i les Normes del 32*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 190-215. Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- (2007c). *Del conflicte lingüístic a l'autogestió: Materials per a una sociolingüística de la complexitat*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2008). *Submarins de butxaca: Impertinències sobre la societat, el llenguatge i els déus*. Lleida: Pagès.
- (2010). «Raons i relats: la prosa castellanenca d'ençà de la Transició». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *La lletra ferida*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 17-28. Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- (2011). «PRADILLA, Miquel Àngel (2008). *La tribu valenciana: Reflexions sobre la desestructuració de la comunitat lingüística*». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 21, p. 253-269. Disponible en línia a: <http://revistes.iec.cat/revistes224/index.php/TSC/article/view/53864/pdf_130>.
- (2012). *Entre Calimero i Superman: Una política lingüística per al català*. Barcelona: El Tangram. [En premsa]
- CONILL, Josep J.; QUEROL, Vicent (2006). «El futur del valencià: Un dilema (també) castellanenc». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *Castelló... sostenible?* Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 71-80. Disponible en línia a: <<http://www.josepconill.cat/>>.
- CONILL, Josep; SALOMÉ, Anna (2007). «Tradicions que traeixen». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *De la Magdalena, la romeria*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 49-60. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/?cat=9>>.
- (2009). «Pretèrits petrificats, present paròdic». A: LLOMBART, Xavier [et al.]. *Castilgone... a la riba de la mar*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 97-108. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/?cat=9>>.
- COSTA, Esperança (2011). «Els crítics literaris més implacables». *El País. Quadern*, núm. 569 (20 octubre), p. 1-2. Disponible en línia a: <http://cultura.elpais.com/cultura/2011/10/20/actualidad/1319061604_850215.html>.

- CUCÓ, Alfons (1989). *Roig i blau: La transició democràtica valenciana*. València: Tàndem.
- ESPRESATI, Carlos G[ONZÁLEZ] (1945). «La última gayata». *Mediterráneo* (4 març).
- FERRANDO, Aureli [et al.] (1990). «L'ús del valencià i les actituds lingüístiques dels alumnes de BUP i COU de la ciutat de Castelló de la Plana». A: FERRANDO, Aureli [et al.]. *Miscel·lània* 89. València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, p. 7-45.
- FLOR, Vicent (2011). *Noves glòries a Espanya: Anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja: Afers.
- FORNER, Enric (2010). «La transmissió de la llengua entre generacions a Castelló de la Plana». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 20, p. 357-382. Disponible en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/TSC/article/viewFile/229950/311995>>.
- FOUCAULT, Michel (1971). «Nietzsche, la généalogie, histoire». A: BACHELARD, Suzanne [et al.]. *Hommage à Jean Hyppolite*. París: Presses Universitaires de France. [Trad. catalana: «Nietzsche, la genealogia, la història». A: FOUCAULT, Michel. *L'ordre del discurs i altres escrits*. Barcelona: Laia, 1982, p. 149-179]
- FUSTER, Joan (1962). *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62. [Citat per la 3a edició del 1977, a la col·lecció «El Cangur»]
- GASCÓ, Antonio J. (dir.) (1994). *Festa: Historia de las fiestas de Castelló*. València: Levante de Castellón.
- GIESZ, Ludwig (1960). *Phänomenologie des Kitsches: Ein Beitrag zur anthropologischen Ästhetik*. Heidelberg: W. Rothe. [Trad. castellana: *Fenomenología del kitsch: Una aportación a la estética antropológica*. Barcelona: Tusquets, 1973]
- GIMENO BETI, Lluís (2006). *Panorama sumari de les lletres valencianes: Escriptors castellonencs dels segles XII al XX*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- HOBBSBAWN, Eric J.; RANGER, Terence (ed.) (1983). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. [Trad. catalana: *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo, 1988]
- INGLÈS, Josep (1990). *Els espais compartits en l'oferta lingüística: Elements per a les bases d'un projecte de normalització*. Barcelona: El Llamp.
- JUARISTI, Jon (2000). *El bosque originario*. Madrid: Taurus.
- JUDT, Tony (2010). *Ill fares the land*. Nova York: Penguin. [Trad. catalana: *El món no se'n surt*. Barcelona: RBA: La Magrana]
- LACLAU, Ernesto (2002). *Misticismo, retórica y política*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- (2005). *On populist reason*. Londres: Verso. [Trad. castellana: *La razón populista*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2007]
- LOWENTHAL, David (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press. [Trad. castellana: *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal, 1998]
- LUHMANN, Niklas (1996). *Introducción a la teoría de sistemas*. A cura de Javier Torres Nafarrate. Mèxic: Anthropos: Universidad Iberoamericana: Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Occidente (ITESO).
- (1998). *Complejidad y modernidad: De la unidad a la diferencia*. Madrid: Trotta.
- MANNHEIM, Karl (1929). *Ideologie und Utopie*. Bonn: Friedrich Cohen. [Trad. catalana: *Ideologia i utopia*. Barcelona: Edicions 62: Diputació de Barcelona, 1987]
- MARTÍ, Manuel (1999). «La fabricación de la provincia: la identidad provincial y sus beneficiarios». A: *La provincia de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputación de Castellón, p. 259-262.

- MARTÍ, Manuel (2005). «Ser de Castelló: a propòsit de la identitat local en l'època contemporània». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 81, p. 643-650.
- MESEGUER, Lluís (1988). «Estudi introductorí». A: PASCUAL TIRADO, Josep. *Tombatossals*. València: Tres i Quatre, p. 7-84.
- (1996). «La invenció de Castelló de la Plana». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 5. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 32), p. 171-182.
- (2003). *Castelló literari: Estudi d'història cultural de la ciutat*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I: Diputació de Castelló.
- MEZQUITA BROCH, Francesc (2007). «La multitud en la festa». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *De la Magdalena, la romeria*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 39-42. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/?cat=9>>.
- MONTOYA ABAT, Brauli (2008). «La transmissió familiar del valencià». A: ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA. *Llibre blanc de l'ús del valencià - II: Iniciatives per al foment del valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 149-167.
- MONTOYA ABAT, Brauli; MAS I MIRALLES, Antoni (2011). *La transmissió familiar del valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- NIETZSCHE, Friedrich (1881). *Morgenröte*. [Trad. castellana: *Aurora*. Barcelona: José J. de Olañeta, 1981]
- NINYOLES, Rafael L. (1969). *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i Quatre.
- (1971). *Idioma i prejudici*. Mallorca: Moll.
- (2008). «Els reptes de la normalització: societat, economia i llengua». A: ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA. *Llibre blanc de l'ús del valencià - II: Iniciatives per al foment del valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 19-31.
- PIQUERAS, José Antonio [et al.] (2011). *El secuestro de la democracia: Corrupción y dominación política en la España actual*. Madrid: Akal.
- EL PONT COOPERATIVA DE LLETRES. Disponible en línia a: <<http://www.elpontdeleslletres.cat/>>.
- PRATS, Joaquim (2003). «Estudi comparatiu del coneixement i l'ús del valencià als IES públics de Castelló (1985-2000)». A: MARTINES, Vicent (coord.). *Llengua, societat i ensenyament*. Vol. III. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Disponible en línia a: <<http://publicaciones.ua.es>>.
- RAMOS, Joan Àngel (2006). «Urbanisme sostenible a la Plana?». *Saó*, núm. 305, p. 26-28.
- ROSSET, Clément (1973). *L'anti-nature*. París: Gallimard. [Trad. castellana: *La anti-naturalaleza*. Madrid: Taurus, 1974]
- RUSSELL, Bertrand (1950). *Unpopular essays*. Londres: George Allen: Unwin. [Trad. catalana: *Assaigs impopulars*. Barcelona: Edicions 62: Destino, 1985. (Llibres a Mà; 22)]
- SALOMÉ, Anna (2008). «Venir al valencià». A: CARCELLER, Josep Miquel [et al.]. *Anys d'impreses de gelatina*. Castelló de la Plana: Colla Rebombori, p. 11-18. Disponible en línia a: <<http://www.collarebombori.cat/?cat=9>>.
- SÁNCHEZ ADELL, José; MONFERRER I MONFORT, Àlvar (2002). *Magdalena: Historia y leyenda de un pueblo*. València: Federico Doménech.
- SÁNCHEZ GOZALBO, Àngel (1934). *El paisatge en la literatura valenciana*. Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- SULENG, Kristin (2011). «La pequeña Noruega mediterránea». *El País (Comunidad Valenciana)* (11 desembre). Disponible en línia a: <http://elpais.com/diario/2011/12/11/cvalenciana/1323634685_850215.html>.
- VIADÉL, Francesc (2006). *No mos fareu catalans: Història inacabada del blaverisme*. Barcelona:

L'Esfera dels Llibres. [Reedició corregida i augmentada: València: Universitat de València, 2009]

VIANA, Amadeu (1997). «Quina llengua? Quina ciència?». *Ressò de Ponent: Revista de l'Ateneu Popular de Ponent*, núm. 150, p. 8-9. Disponible en línia a: <<http://www.racocatala.cat/forums/fil/30950/quina-llengua-quina-ciencia>>.